

ΤΕΙ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΛΟΓΙΣΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΧΡΗΜΑΤΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ

Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης και ύφεσης στην ελληνική οικονομία (2008-2013)

Προτάσεις για την έξοδο από τη κρίση

ΡΟΙΤΗΤΡΙΑ:
ΠΙΝΗ ΜΑΡΓΑΡΙΤΑ, ΑΜ:2008049

Ακαδημαϊκό έτος 2013-2014

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ:
ΛΥΓΓΙΤΣΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ

Ευχαριστίες

Με την παράδοση της εργασίας μου θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά όλους εκείνους που στάθηκαν στο πλάι μου σε όλη την πορεία των σπουδών μου. Κατ' αρχάς θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές ευχαριστίες μου στον επόπτη καθηγητή της εργασίας μου, κύριο Αλέξανδρο Λυγγίτσο για τη πολύτιμη βοήθεια που μου προσέφερε σε διάφορα επίπεδα. Έπειτα, είναι ανάγκη να εκφράσω την απέραντη ευγνωμοσύνη στην οικογένεια μου που με στήριξε σε όλη τη διάρκεια της σπουδαστικής μου πορείας με όλες τις δυνάμεις της.

Περίληψη

Η οικονομική ύφεση, που ολοένα βαθιάει στην Ελλάδα, αποτελεί ίσως ένα από τα πλέον πολυσυζητημένα θέματα των τελευταίων ετών. Η ελληνική κοινωνία βιώνει μια σειρά από αλλαγές που δεν περιορίζονται στο οικονομικό κομμάτι της καθημερινής και της δημόσιας ζωής αλλά αντιθέτως, οι αλλαγές αυτές έχουν θίξει ένα πλήθος κοινωνικών, πολιτικών και ιδεολογικών ζητημάτων.

Η παρούσα εργασία εστιάζει στη μελέτη της οικονομικής κρίσης της περιόδου 2008 έως 2013, που πλήττει την ελληνική πραγματικότητα και συνδέεται στενά με τις διεθνείς οικονομικές εξελίξεις, των οποίων έχει μάλιστα θεωρηθεί και σύμπτωμα. Αρχικά, γίνεται μια σύντομη αναφορά στα σημεία-σταθμούς της νεώτερης ελληνικής ιστορίας, η οποία έχει αρκετές παρόμοιες κρίσεις. Στη συνέχεια, παρουσιάζεται η τρέχουσα οικονομική κρίση ως επακόλουθο των διεθνών εξελίξεων, αλλά και οι επιπτώσεις της στο κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό προσκήνιο. Τέλος, γίνεται η παράθεση παρατηρήσεων και προτάσεων για την κατά το δυνατόν ομαλότερη έξοδο της χώρας από την οικονομική κρίση. Οι προτάσεις αυτές αφορούν κατά κανόνα αλλαγές στους θεσμούς και την οικονομική πολιτική, αλλά και παρεμβάσεις στον τομέα της κοινωνικής πρόνοιας.

Περιεχόμενα

Ευχαριστίες.....	2
Περίληψη	3
Περιεχόμενα	4
Εισαγωγή.....	6
Κεφάλαιο 1. Σύντομη αναδρομή στις οικονομικές κρίσεις της χώρας (19 ^{ος} -20 ^{ος} αιώνας).....	8
1.1. Τα δάνεια της Αγγλίας και οι επιπτώσεις τους.....	8
1.2. Η τρικουπική πτώχευση του 19 ^{ου} αιώνα και ο αντίκτυπός του..	12
1.3. Το παγκόσμιο κραχ του 20 ^{ου} αιώνα και οι συνέπειές του	14
Κεφάλαιο 2. Η ύφεση της ελληνικής οικονομίας (21 ^{ος} αιώνας).....	18
2.1. Η παγκόσμια οικονομική κρίση ως αφορμή.....	18
2.2. Η κρίση της περιόδου 2008-2013.....	21
2.3. Ο αντίκτυπος στους θεσμούς και τη κοινωνία	32
2.3.1. Εκπτώσεις στη ποιότητα της Παιδείας	32
2.3.2. Εκπτώσεις στην ιατροφαρμακευτική περίθαλψη	34
2.3.3. Η μείωση της αγοραστικής δυνατότητας, η φτώχεια και η μετανάστευση.....	38
2.3.4. Εκπτώσεις στα κεκτημένα δικαιώματα	41
2.3.6. Η ενίσχυση της κοινωνικής ανισότητας	43
2.4. Κρίση και καταναλωτική συμπεριφορά	45
2.5. Κρίση και επιχειρηματικότητα	46

Κεφάλαιο 3. Προτάσεις για την έξοδο από την οικονομική κρίση.....	47
3.1. Έμφαση στα πραγματικά αίτια	47
3.2. Θεσμικές μεταρρυθμίσεις	51
3.3. Παρεμβάσεις στην προβληματική της ρευστότητας.....	52
Συμπεράσματα	54
Βιβλιογραφία.....	57
Παράρτημα Α.....	60
Παράρτημα Β.....	66

Εισαγωγή

Η οικονομική ύφεση, που ολοένα βαθιάει στην Ελλάδα, αποτελεί ίσως ένα από τα πλέον πολυσυζητημένα θέματα των τελευταίων ετών. Οι βαθύτερες αιτίες της οικονομικής κρίσης, ο αντίκτυπος της στην ταξική κατανομή της κοινωνίας, οι εκπτώσεις των κοινωνικών παροχών του κράτους, αλλά και οι περικοπές των κεκτημένων δικαιωμάτων απασχολούν έντονα τη σύγχρονη επιστημονική έρευνα που μελετά με ιστορικό ενδιαφέρον το φαινόμενο.

Πράγματι, φαίνεται ότι η ελληνική κοινωνία με την προσχώρηση του ελληνικού κράτους στην οικονομική κηδεμονία του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, βιώνει μια σειρά από αλλαγές που δεν περιορίζονται στο οικονομικό κομμάτι της καθημερινής και της δημόσιας ζωής. Αντιθέτως, οι αλλαγές αυτές έχουν θίξει ένα πλήθος κοινωνικών, πολιτικών και ιδεολογικών ζητημάτων. Πολλά από τα κεκτημένα δικαιώματα, πληθώρα παραδεδομένων θεσμών, η ποιότητα της ζωής και τα κοινωνικά χαρακτηριστικά του κράτους έχουν πληγεί σημαντικά με το ξέσπασμα της οικονομικής ύφεσης του 2008.

Η παρούσα εργασία εστιάζει στη μελέτη της οικονομικής κρίσης της περιόδου 2008 έως 2013, που πλήττει την ελληνική πραγματικότητα και συνδέεται στενά με τις διεθνείς οικονομικές εξελίξεις, των οποίων έχει μάλιστα θεωρηθεί και σύμπτωμα. Καθώς, όμως, η χώρα έχει δοκιμαστεί πολύ συχνά σε οικονομικό επίπεδο κατά τη διάρκεια του προηγούμενου αιώνα, η μελέτη αυτή είναι αδύνατον να παρακάμψει την αναφορά της σε συναφείς δυσάρεστες περιστάσεις της νεοελληνικής ιστορίας.

Στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας γίνεται μια σύντομη αναφορά στα σημεία-σταθμούς της νεώτερης ελληνικής ιστορίας, η οποία βρήκε παρόμοιων κρίσεων. Ο δανεισμός από τους Άγγλους συμμάχους, η πτώχευση του ελληνικού κράτους επί κυβέρνησης Χαρίλαου Τρικούπη, αλλά και το παγκόσμιο κραχ του 20^{ου} αιώνα αναφέρονται αναλυτικά ως παρόμοια φαινόμενα που έχουν σημαδέψει το πρόσφατο ιστορικό παρελθόν της

ελληνικής κοινωνίας. Παράλληλα, διερευνώνται οι μέθοδοι αντιμετώπισης των παραπάνω περιστάσεων από τον ελληνικό κρατικό μηχανισμό στο κοντινό παρελθόν.

Το δεύτερο κεφάλαιο καταπιάνεται με την τρέχουσα οικονομική κρίση ως επακόλουθο των διεθνών εξελίξεων, αλλά και με τις επιπτώσεις της στο κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό προσκήνιο. Πράγματι, όπως θα δούμε παρακάτω, η οικονομική ύφεση της περιόδου 2008-2013 έχει οδηγήσει σε πλήρη ανατροπή το status quo της δημόσιας και της ιδιωτικής ζωής των Ελλήνων πολιτών.

Τέλος, το τρίτο κεφάλαιο αφιερώνεται στην παράθεση παρατηρήσεων και προτάσεων για την κατά το δυνατόν ομαλότερη έξοδο της χώρας από την οικονομική κρίση. Οι προτάσεις αυτές αφορούν κατά κανόνα αλλαγές στους θεσμούς και την οικονομική πολιτική, αλλά και παρεμβάσεις στον τομέα της κοινωνικής πρόνοιας.

Κεφάλαιο 1. Σύντομη αναδρομή στις οικονομικές κρίσεις της χώρας (19^{ος}-20^{ος} αιώνας)

1.1. Τα δάνεια της Αγγλίας και οι επιπτώσεις τους

Κατά τη διάρκεια των αγώνων για την ανεξαρτησία της, αλλά και τα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια το ελληνικό κράτος δοκιμάστηκε πολλές φορές από κρίσεις που αφορούσαν την εθνική οικονομία. Πολύ συχνά μάλιστα, οι κρίσεις αυτές οφείλονταν στις ιδιαίτερα ατυχείς οικονομικο-πολιτικές επιλογές των εκάστοτε κυβερνήσεων που παρέσυραν το έθνος σε δυσμενείς δανειακές συμφωνίες με όρους χαρακτηριστικά επαχθείς. Έτσι, οι Έλληνες του 19^{ου} αιώνα, λίγο μετά τον θριαμβευτικό εορτασμό της εθνικής τους απελευθέρωσης από τον οθωμανικό ζυγό, βρέθηκαν να υποφέρουν την εξαντλητική φτώχεια και την σιτοδεία. Πράγματι, κατά τα πρώτα χρόνια που ακολούθησαν την Επανάσταση του 1821, η χώρα έφθασε πολλές φορές στο χείλος της χρεοκοπίας κινδυνεύοντας μάλιστα να χάσει όλες της τις ιστορικές κατακτήσεις.

Η συμφωνία δανεισμού ανάμεσα στην Ελλάδα και την Αγγλία, μια υπερδύναμη του 19^{ου} αιώνα με συμμαχικές διαθέσεις προς το νεοφώτιστο κράτος των επαναστατημένων, θεωρείται σήμερα ως το εναρκτήριο λάκτισμα για μια σειρά οικονομικών αποτυχιών και πληγμάτων που θα χαρακτήριζαν τη σύγχρονη ιστορία. Πράγματι, ο σκλαβωμένος ελληνόφωνος πληθυσμός των χριστιανών ζήτησε, καθώς φαίνεται, τη συνδρομή των ξένων δυνάμεων προκειμένου να χρηματοδοτήσει την επαναστατική του εξέγερση. Επιπλέον, παρά το γεγονός ότι, αμέσως μετά την απελευθέρωσή του το νέο κράτος υποστηρίχθηκε με οικονομικές ενισχύσεις και υποδομές από έλληνες ομογενείς, πολύ γρήγορα βρέθηκε αντιμέτωπο με εξαιρετικά δυσμενείς συνθήκες. Παράλληλα, οι Εθνοσυνελεύσεις, που είχαν αποφασίσει την απόσπαση μεγάλων ποσών για την χρηματοδότηση του κράτους από την

έκτακτη φορολογία των πολιτών, αποδεικνύονταν ανίκανες να συγκεντρώσουν επαρκή ποσά για την συντήρηση και την αναδιορθάγωση της χώρας. Κατά συνέπεια, οι συνθήκες αυτές αποτελούσαν ισχυρό εμπόδιο στην σύσταση του νέου κράτους και την ανακούφιση της ελληνόφωνης μάζας, που μόλις έβγαινε από μια μακρά περίοδο πολέμων και αιματοκυλισμένων εξεγέρσεων και υπέφερε ήδη από την φορολογική της αφαίμαξη για τις κρατικές ανάγκες¹.

Εξαιτίας των παραπάνω συνθηκών, ο πρόχειρος αρχικά κρατικός μηχανισμός της εποχής επεδίωξε, λοιπόν την λήψη υψηλών δανείων από τη συμμαχική Αγγλία. Το ποσό δόθηκε σε χρυσές λίρες και έφθανε σε σύνολο τις 800.000. Ωστόσο, αξίζει να αναφερθεί ότι μόλις το 59% του ποσού δόθηκε στο ελληνικό κράτος με τη μορφή ρευστού χρήματος, ενώ ένα μέρος από το υπόλοιπο 41% παρακρατήθηκε ως προκαταβολή για την αποπληρωμή των τόκων των δύο πρώτων ετών κι ένα άλλο μέρος κρατήθηκε για άλλες δαπάνες. Επιπλέον, είναι δόκιμο να επισημανθεί ότι οι όροι του δανεισμού ανάμεσα στις δύο δυνάμεις ήταν εξαιρετικά επαχθείς με τον τόκο να φθάνει το 5%, τα ασφάλιστρα το 1,5% και την προμήθεια το 3% επί της εκάστοτε δόσης.

Το ποσό που έφθασε στην Ελλάδα σε μορφή χρημάτων, προκειμένου να εκτονώσει τις πιέσεις των βαρύτατων οικονομικών αναγκών του κράτους, εξαντλήθηκε σχεδόν αμέσως, αφού οι οφειλές για τον εφοδιασμό των επαναστατών με οπλισμό, ήταν ήδη υπέρογκες. Έτσι, τα αγγλικά δάνεια δεν κατόρθωσαν να συμβάλλουν στην προσωρινή ανακούφιση της κατώτερης κοινωνικής τάξης. Παράλληλα, οι Εθνοσυνελεύσεις είχαν προχωρήσει σε μια τραγική παραχώρηση, που δυστυχώς θα επαναλαμβανόταν αρκετές φορές στην κατοπινή οικονομική ιστορία του έθνους. Ως εγγύηση για την αποπληρωμή των δανείων είχαν θέσει τις εθνικές γαίες. Με άλλα λόγια, το κράτος είχε προβεί σε μια πρωτοφανώς δυσμενή οικονομική συμφωνία, έχοντας αμφίβολη δυνατότητα αποπληρωμής των δανείων και

¹ Βλ. Ρωμαίος, Γ., *Η Ελλάδα των Δανείων και των Χρεοκοπιών*, 2012, Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη, σελ. 33-70.

υποθηκεύοντας συνάμα τη μοναδική της περιουσία, τη δημόσια γη της². Όταν λοιπόν τα ποσά των δανείων θα εξανεμίζονταν για την αποπληρωμή των οφειλών που ήδη υπήρχαν, το ελληνικό κράτος θα απευθυνόταν ξανά στις Μεγάλες Δυνάμεις ζητώντας νέα δάνεια. Η απάντηση τους, όμως, ήταν τώρα αρνητική, αφού η Ελλάδα δεν είχε πια καμία δυνατότητα για εγγυήσεις. Έτσι, ο Ιωάννης Καποδίστριας θα επέστρεφε στη χώρα απογοητευμένος και υπό το βάρος μιας παντελώς ασύμφορης δανειακής σύμβασης με την Αγγλία³.

Κατά συνέπεια, το γεγονός ότι στα χρόνια που ακολούθησαν η Ελλάδα, όχι μόνο δεν πέτυχε να τακτοποιήσει τις οφειλές της, αλλά δεν κατάφερε ούτε καν να αποφύγει τη χρεοκοπία της, δεν αποτελεί έκπληξη. Κατά τα μέσα του 1827 το ελληνικό κράτος κηρύσσει επισήμως πτώχευση.

Η πτώχευση των πρώτων μετεπαναστατικών θα μπορούσε, όπως εύλογα θα υπέθετε κανείς, να οδηγήσει σε μια αναθεώρηση της οικονομικής στρατηγικής αποτρέποντας έτσι κατοπινές κρίσεις και υφέσεις. Ωστόσο, η έλλειψη πόρων, οι κακές πολιτικο-οικονομικές επιλογές και η ευρύτερη συγκυρία οδήγησαν την Ελλάδα σε μια νέα βαρύτερη κρίση. Κατά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα το ελληνικό κράτος θα αποδεικνυόταν αρκετά αδύναμο ώστε να τακτοποιήσει τις οικονομικές του εκκρεμότητες τους δανειστές με αποτέλεσμα να απαιτηθεί από τις αγγλικές τράπεζες η λήψη αυστηρών μέτρων λιτότητας.

Παρόλο που έχει ειπωθεί ότι η νέα κρίση, του 1843, υπήρξε αποτέλεσμα κακής οικονομικής διαχείρισης των αγγλικών δανείων, η σύγχρονη μελέτη της ιστορίας καταδεικνύει μάλλον ότι η δυνατότητα ελιγμών του κράτους ήταν ελάχιστη. Όπως προαναφέρθηκε, άλλωστε, οι επαναστατικές δυνάμεις είχαν δημιουργήσει ήδη μεγάλες οφειλές που έπρεπε μέσω των δανείων τα εξοφλήσουν, κι έτσι στάθηκε αδύνατο για τις ελληνικές κυβερνήσεις να αξιοποιήσουν ένα ποσό των δανείων σε επενδύσεις.

² Βλ. Ευθυμίου, Α., Κανακίδου, Χ. και Μανωλακούδη, Θ., *Η οικονομική κρίση του 2008 και πως επηρεάζει το κλάδο της ένδυσης στην Ελλάδα*, 2009, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, σελ. 9-12.

³ Βλ. Ρωμαίος, 2012, ό.π., σελ. 63-70.

Επιπλέον, οι όροι της δανειακής ήταν τόσο δυσμενείς, ώστε τα περιθώρια ανάκαμψης της εθνικής οικονομίας γίνονταν ολοένα πιο στενά. Το κράτος βρισκόταν τώρα αντιμέτωπο με δύο σημαντικά προβλήματα: την ενίσχυση της ρευστότητας στους κόλπους της κοινωνίας και την εξυπηρέτηση των δανειακών του υποχρεώσεων.

Για την επίλυση του προβλήματος, η ελληνική κυβέρνηση επέβαλε στους ήδη εξαντλημένους πολίτες υψηλούς φόρους και έκτακτες εισφορές, όμως και πάλι η οικονομική κρίση δεν ελαχιστοποιήθηκε, παρά οξύνθηκε. Έτσι, το νεοσύστατο κράτος αναγκάστηκε να ζητήσει εκ νέου την στήριξη των Μεγάλων Δυνάμεων με τη παροχή ενός νέου δανείου. Όπως προηγουμένως, έτσι και τώρα οι Μεγάλες Δυνάμεις αρνήθηκαν ξανά να παρέχουν ένα νέο δάνειο στην Ελλάδα, δεδομένου του γεγονότος ότι η ίδια είχε ήδη υποθηκεύσει το μοναδικό περιουσιακό της στοιχείο, τις εθνικές γαίες. Επιπλέον, καθώς το κράτος αδυνατεί να τακτοποιήσει τις υπάρχουσες οφειλές, η Αγγλία απειλεί πλέον να προχωρήσει σε διώξεις και κατασχέσεις χρησιμοποιώντας κάθε νομικό μέσο.

. Οι αφόρητες πιέσεις που ασκούνται στην ελληνική κοινωνία οδηγούν το κράτος και τις διαπραγματεύσεις του με τους δανειστές σε αδιέξοδο. Έτσι, πολύ σύντομα, οι Μεγάλες Δυνάμεις και η Ελλάδα αναγκάζονται να υπογράψουν ένα είδος πρώτου μνημονίου. Το μνημόνιο αυτό ορίζει ρητά το χρηματικό ποσό που η Ελλάδα οφείλει να εξοφλήσει σε πρώτη φάση στους δανειστές της, αλλά και τα αυστηρά πολιτικά και οικονομικά μέτρα που πρέπει να λάβει προκειμένου να εξασφαλίσει το ποσό αυτό.

Τα μνημονιακά μέτρα λιτότητας που επιβάλλονται στην ελληνική κοινωνία είναι όμως βαρύτατα με τα επίπεδα των μισθών να καταρρέουν και μια μεγάλη μερίδα των δημοσίων υπαλλήλων να βρίσκεται αντιμέτωπη με την απόλυση. Στην κορύφωση της κρίσης παγώνει η παροχή συντάξεων και κοινωνικών επιδομάτων που ήταν ήδη περιορισμένα εκείνη την εποχή, ενώ αυξάνεται σημαντικά η φορολόγηση, παρόλο που οικονομική δύναμη των πολιτών είναι ελάχιστη. Πολλές ιστορικές μελέτες αναφέρουν ακόμη ότι ο στρατιωτικός τομέας, που κατείχε καίρια θέση στην επικαιρότητα της εποχής,

υπέστη τις σημαντικότερες μειώσεις. Πράγματι, το ανθρώπινο κεφάλαιο του στρατού μειώνεται σημαντικά σε αριθμό, ενώ συχνά οι στρατιωτικοί πληρώνονται σε εδάφη γεωργικών εκτάσεων, γεγονός που μαρτυρά την έκταση της κρίσης ρευστότητας της αγοράς. Επιπλέον, οι τομείς της υγείας, των δημόσιων υποδομών και υπηρεσιών καταρρέουν με πολλούς από αυτούς να παύουν να λειτουργούν.

Οι πολλαπλές πιέσεις που ασκήθηκαν στην ελληνική κοινωνία οδήγησαν κατ' αρχήν στην αφαίμαξη των πενιχρών εισοδημάτων της κατώτερης και της μεσαίας τάξης. Η γενική δυσαρέσκεια, τα αντιλαϊκά μέτρα και η έλλειψη προοπτικής βελτίωσης είχαν ως επακόλουθο το ξέσπασμα κοινωνικών εντάσεων και θυελλωδών αντιδράσεων που σύντομα οδήγησαν στην Επανάσταση της 3^{ης} Σεπτεμβρίου του 1843. Αξίζει να σημειωθεί ότι η Επανάσταση αυτή συγκέντρωσε τη γενικευμένη δυσαρέσκεια στο πρόσωπο του τότε βασιλέα Όθωνα, ο οποίος αναγκάστηκε να αποχωρήσει από τη χώρα και τη κυβέρνησή της. Ωστόσο, εξαιτίας της ευρείας αναταραχής η πολιτική εξουσία αναγκάστηκε να παραχωρήσει στον λαό ένα πλήθος δικαιωμάτων, αλλά και να προωθήσει τη ψήφιση Συντάγματος προκειμένου να κατευνάσει τα πνεύματα⁴.

1.2. Η τρικουπική πτώχευση του 19^{ου} αιώνα και ο αντίκτυπός του

Λίγα αργότερα η οικονομική δυσχέρεια αναζωπυρώθηκε και το ελληνικό κράτος βρέθηκε σε παρόμοια κρίση. Οι ατυχείς χειρισμοί του Θεόδωρου Δηλιγιάννη, πρωθυπουργού της Ελλάδας στα μέσα του 19^{ου} αιώνα όξυναν σημαντικά την κατάσταση. Η κατοπινή κυβέρνηση του Χαριλάου Τρικούπη για να αβλύνει την κρίση, να μειώσει το δημόσιο έλλειμμα και να ελαχιστοποιήσει τις επιπτώσεις της ύφεσης προχώρησε στη σύναψη τριών

⁴ Βλ. Τσουφίδης, Λ., *Οικονομική Ιστορία της Ελλάδας*, 2011, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας.

διαφορετικών δανείων με εξίσου δυσμενείς όρους και σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα. Πιθανότατα ο Χαρίλαος Τρικούπης προσδοκούσε να καλύψει βραχυπρόθεσμα το πρόβλημα, αλλά και να τακτοποιήσει τις τρέχουσες οφειλές προς τις Μεγάλες Δυνάμεις, από τις οποίες είχε πολλές φορές δανειστεί μεγάλα χρηματικά ποσά, όχι μόνο για τις άμεσες ανάγκες του κράτους, αλλά και για τη στήριξη του προεκλογικού του αγώνα. Επιπλέον, αξίζει να αναφερθεί ότι κατά τα πρώτα χρόνια της πρωθυπουργίας του ο Τρικούπης προχώρησε σε πολλά έργα υποδομών, τα οποία χρηματοδότησε μέσω των δανείων, προκειμένου να εξασφαλίσει την έννοια και τη προτίμηση των ψηφοφόρων. Στις αρχές του 1890, όμως, η προβληματική διάσταση της πολιτικής του είχε αρχίσει να διαφαίνεται στον ορίζοντα της οικονομικής προοπτικής του κράτους⁵.

Πράγματι, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα η Ελλάδα βρισκόταν και πάλι σε δημοσιονομικό αδιέξοδο, καθώς αδυνατούσε να εξυπηρετήσει τις ανάγκες της, αλλά και τις δόσεις των δανείων της. Η αναζήτηση επενδυτών, νέων οικονομικών πόρων ή νέων δανείων δεν ευδοκίμησε κι έτσι ο Τρικούπης αναγκάστηκε να παραιτηθεί, έχοντας όμως προηγουμένως οδηγήσει την χώρα σε μια τραγική και δυσάρεστη οικονομικά κατάσταση εξαιτίας μιας σειράς εσφασμένων οικονομικών επιλογών και συμφωνιών⁶.

Ωστόσο, οι επόμενες κυβερνήσεις κατόρθωσαν να επιβαρύνουν την ήδη εξασθλιωμένη εθνική οικονομία με τη σύναψη νέων δανειακών συμφωνιών και συμβάσεων υπό όρους που έχουν χαρακτηριστεί από τους σύγχρονους ιστορικούς ως «τοκογλυφικοί». Αποτέλεσμα των παραπάνω χειρισμών ήταν η κήρυξη μιας νέας πτώχευσης για το ταλαιπωρημένο νεοσύστατο ελληνικό κράτος με την ιστορική φράση του Τρικούπη, το 1893, «Δυστυχώς επτωχεύσαμεν». Επιπρόσθετα, εξαιτίας των νέων συνθηκών, η κυβέρνηση αναγκάστηκε να προχωρήσει σε ενέργειες που υπονόμευαν τις δεσμεύσεις της προς τους δανειστές εταίρους και οδηγούσαν σε κρίση την εξωτερική

⁵ Βλ. Ταλιουρίδη, Σ., *Οι οικονομικές κρίσεις στην Ελλάδα από την εποχή του Τρικούπη μέχρι σήμερα. Διαφορές και ομοιότητες*, 2012, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, σελ. 20-33.

⁶ Βλ. Ταλιουρίδη, 2012, ό.π., σελ. 29-33.

πολιτική της χώρας. Ο επικοινωνιακός πόλεμος των Μεγάλων Δυνάμεων εις βάρος της Ελλάδας, η επίδραση των ιμπεριαλιστικών δυνάμεων στην εθνική οικονομία της χώρας και η διάχυτη απογοήτευση στις ευρείες λαϊκές μάζες τροφοδότησαν τις κοινωνικές εντάσεις και ενθάρρυναν την ανάπτυξη ομάδων και κινημάτων με αντικοινωνικές και αντιδημοκρατικές ιδέες, συχνά φασιστικές.

Η τρικουπική κρίση ολοκληρώθηκε με τον ιδιαίτερα σύντομο Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 που έληξε με την ολοκληρωτική ήττα της Ελλάδας. Έχει ειπωθεί ότι η ήττα αυτή έδωσε το τελικό χτύπημα στην ελληνική οικονομία που κατέρρευσε εντελώς κάτω από το βάρος της υποχρέωσης της χώρας να πληρώσει τις πολεμικές αποζημιώσεις στη νικήτρια Τουρκία. Η αδυναμία της χώρας όμως να αποπληρώσει τα υπέρογκα χρηματικά ποσά των αποζημιώσεων οδήγούσε σε ένα νέα αδιέξοδο που ολοκληρώθηκε με την υπαγωγή της Ελλάδας σε καθεστώς διεθνούς οικονομικού ελέγχου (ΔΟΕ). Επρόκειτο, επί της ουσίας, για τη πρώτη φορά οπότε η χώρα βρέθηκε σαφώς σε οικονομική κηδεμονία από ξένες δυνάμεις⁷.

1.3. Το παγκόσμιο κραχ του 20^{ου} αιώνα και οι συνέπειές του

Ο νέος αιώνας γέννησε προσδοκίες για πρόοδο και ανάπτυξη στο οικονομικό πεδίο, αφού η Ελλάδα είχε βελτιώσει σημαντικά τις υπάρχουσες συνθήκες και είχε αρχίσει να απομακρύνεται από τις μνήμες της βαθείας κρίσης. Πράγματι, οι εξωτερικές σχέσεις της χώρας είχαν βελτιωθεί, ενώ η οικονομική κατάσταση φαινόταν να γίνεται ολοένα πιο σταθερή. Όμως το διεθνές «χρηματιστηριακό κραχ», αποτέλεσμα μιας ευρείας και ατυχούς συγκυρίας που συγκλόνησε το παγκόσμιο σκηνικό και τάρραξε την ήδη λαβωμένη οικονομία της χώρας⁸.

⁷ Βλ. Ευθυμίου, Κανακίδου και Μανωλακούδη, 2009, ό.π., σελ. 9-12.

⁸ Βλ. Ευθυμίου, Κανακίδου και Μανωλακούδη, 2009, ό.π., σελ. 9-12.

Σε ένα ευρύ και διεθνές πλαίσιο η πλειοψηφία των ανεπτυγμένων χωρών της Δύσης απεδείχθη ανίκανη να εξυπηρετήσει με επάρκεια τις οικονομικές συμφωνίες της με τις αμερικανικές τράπεζες, που ως τότε βίωναν μια ραγδαία ανάπτυξη. Η έλλειψη ρευστότητας που κατέβαλε τις αμερικανικές τράπεζες και η βαθειά ύφεση που μάστιξε την Ευρώπη οδήγησε την παγκόσμια οικονομία σε σοκ με σοβαρότερη συνέπεια την γενικευμένη χρηματοπιστωτική κρίση, που έμεινε γνωστή στην ιστορία ως το «κραχ του 1929»⁹.

Αξίζει να υπογραμμιστεί ότι η Ελλάδα δεν επηρεάστηκε αμέσως από τις επιπτώσεις της διεθνούς κρίσης. Ωστόσο, η διαιώνιση των ασύμφορων χειρισμών της δημόσιας οικονομίας είχαν ως αποτέλεσμα τη λήψη νέων δανείων σε μια περίοδο, οπότε η παγκόσμια οικονομία βρισκόταν σε τραγική ύφεση. Καθώς η εξαγωγική δύναμη της Ελλάδας μειωνόταν, αφού οι δείκτες κατανάλωσης στο εξωτερικό έπεφταν συνεχώς λόγω της διεθνούς ύφεσης, η χώρα με τη προβληματική της οικονομία και το αδιάλειπτο δημοσιονομικό της έλλειμμα, βρέθηκε γι' ακόμα μια φορά στα πρόθυρα της χρεοκοπίας. Στη προσπάθειά του να εξυπηρετήσει τις τρέχουσες οφειλές του το ελληνικό κράτος εξάντλησε γρήγορα τα αποθέματα του σε χρυσό αδυνατώντας έτσι να «κόψει» επιπλέον χρήματα¹⁰.

Η γενικευμένη οικονομική δυσχέρεια, η μειωμένη πιστοληπτική ικανότητα της Ελλάδας και η δυσπιστία των Μεγάλων Δυνάμεων συνέβαλαν από κοινού, ώστε ο κρατικός μηχανισμός να μην κατορθώσει να βρει πόρους και χρηματοδοτήσεις για τις άμεσες ανάγκες του. Οι δανειστές δεν θεωρούσαν τώρα την Ελλάδα ικανή να εγγυηθεί την αποπληρωμή των χρεών της, γεγονός που συνέδραμε στη διαιώνιση μιας οικονομικής κρίσης, που σύντομα μετατράπηκε σε πολιτική. Την πολιτική αστάθεια και τη διαδοχική παραίτηση των δημοκρατικών κυβερνήσεων εκμεταλλεύτηκε ο πασίγνωστος Ιωάννης Μεταξάς, που το 1936 θα αναλάμβανε πραξικοπηματικά τη κυβέρνηση της

⁹ Βλ. Τσουφίδης, 2011, ό.π., σελ. 41-43.

¹⁰ Βλ. Μανωλόπουλος, Ι., *Το «Επαχθές» Χρέος της Ελλάδας*, 2012, Αθήνα, Εκδόσεις Μελάρι, σελ. 13-21.

χώρας επιβάλλοντας ένα συγκεντρωτικό και προσωποπαγές δικτατορικό καθεστώς.

Ο Β' Παγκόσμιος πόλεμος, η ελληνοϊταλική σύρραξη και επακόλουθες εμφύλιες διαμάχες συγκλόνισαν την ελληνική κοινωνία σε όλο της το φάσμα. Παρόλα αυτά, μέσα σε κλίμα αναταραχής, ο Ιωάννης Μεταξάς κατάφερε με μια σειρά νομικών ενεργειών την αναγνώριση ενός μεγάλου μέρους των εξωτερικών χρεών της χώρας ως επαχθούς. Στη πραγματικότητα ο Μεταξάς είχε χρησιμοποιήσει ως κεντρικό του επιχείρημα τους τοκογλυφικούς όρους κάτω από τους οποίους είχαν συναφθεί οι οικονομικές συμφωνίες της χώρας δημιουργώντας ένα πρωτότυπο δεδικασμένο για τα παγκόσμια οικονομικά χρονικά¹¹.

Με τη λήξη του εμφυλίου πολέμου, η ελληνική οικονομία γνώρισε κάποια ανάκαμψη που γρήγορα ανατράπηκε, όταν το κίνημα της Χούντας των Συνταγματαρχών καταλάμβανε την εξουσία κατά το 1965 εξοστρακίζοντας τις δημοκρατικές δυνάμεις από το πολιτικό προσκήνιο. Προκειμένου οι νέοι δικτάτορες να εξασφαλίσουν την εύνοια του λαού προχώρησαν στη σύναψη νέων δανείων για την πραγματοποίηση δημόσιων έργων, ενώ παρείχαν δάνεια με ευνοϊκούς όρους σε ιδιώτες για την ενίσχυση της ρευστότητας στην εγχώρια αγορά. Η προχειρότητα των διαδικασιών της παροχής δανείων σε ιδιώτες ενίσχυσε την ήδη βεβαρυμένη κατάσταση. Στη πλειοψηφία τους, οι ιδιώτες αυτοί δεν επένδυαν, αλλά κατανάλωναν τα ποσά που εισέπρατταν σε μορφή δανείου, ώστε αδυνατούσαν εν τέλει να το αποπληρώσουν επιβαρύνοντας επιπλέον την οικονομία¹². Επιπλέον, για εξασφαλίσει τους κατάλληλους πόρους για τη παροχή δανείων, η πραξικοπηματική κυβέρνηση προχώρησε στη λήψη πολλών νέων εξωτερικών δανεισμών με όρους που παραμένουν ασαφείς¹³.

¹¹ Βλ. Μανωλόπουλος, 2012, ό.π., σελ. 31-35.

¹² Βλ. Τσουλφίδης, 2011, ό.π., σελ. 43-49.

¹³ Βλ. Μαραβέγιας, Π., Τα εκατό κομμάτια της κρίσης στην Ελλάδα, την Ευρώπη, τον κόσμο, 2013, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, σελ. 60-64.

Είναι δόκιμο να σημειωθεί στο σημείο αυτό ότι μια σειρά από συγκυριακές περιστάσεις συνέβαλε καθοριστικά στην όξυνση του προβλήματος. Το μεγάλο κύμα μετανάστευσης των νεαρών Ελλήνων, που βρίσκονταν σε παραγωγική εργασιακά ηλικία, η ραγδαία αστικοποίηση, ο παγκόσμιος πληθωρισμός ως αποτέλεσμα της αύξησης της τιμής του πετρελαίου, η πολιτική αστάθεια και οι κοινωνικές εκρήξεις αποτελούν μερικές χαρακτηριστικές τέτοιες περιστάσεις. Επιπλέον, ο μοναδικός τομέας παραγωγής στην Ελλάδα, η γεωργική καλλιέργεια και οι σχετικές εξαγωγές, μείωσαν σημαντικά την αποδοτικότητά τους, αφού ένα μεγάλο μέρος του αγροτικού πληθυσμού είχε μεταναστεύσει, ενώ ένας μεγάλος αριθμός είχε μεταφερθεί σε πιο αστικά περιβάλλοντα¹⁴.

Η είσοδος της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωζώνη κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα είχε ως αποτέλεσμα την ευρωπαϊκή χρηματοδότηση σε επενδυτικές πρωτοβουλίες ιδιωτικού και δημόσιου χαρακτήρα που ανανέωσαν την αγορά και βελτίωσαν τη κατάσταση. Το 2008, όμως, η χώρα βρίσκεται ξανά αντιμέτωπη με την βαθιά ύφεση και το ενδεχόμενο της χρεοκοπίας. Η διαιώνιση μιας ασύμφορης δημοσιονομικής πολιτικής από τη πλευρά των ελληνικών κυβερνήσεων από τα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια μέχρι σήμερα, αλλά και η νέα παγκόσμια κρίση του τραπεζικού συστήματος και του αμερικανικού χρηματιστηρίου που έμεινε γνωστή ως η «Μαύρη Παρασκευή» έχει φέρει τη χώρα σε νέες περιπέτειες. Η νέα κατάσταση έχει με τη σειρά της γεννήσει εντάσεις και κρίσεις κοινωνικού χαρακτήρα που υπονομεύουν την εσωτερική γαλήνη της χώρας¹⁵.

¹⁴ Βλ. Μαραβέγιας, 2013, ό.π., σελ. 61-67.

¹⁵ Βλ. Τσίμας, Π., *Το ημερολόγιο της κρίσης*, 2012, Αθήνα, Εκδόσεις Μεταίχμιο, σελ. 52-67.

Κεφάλαιο 2. Η ύφεση της ελληνικής οικονομίας (21^{ος} αιώνας)

2.1. Η παγκόσμια οικονομική κρίση ως αφορμή

Κατά τις αρχές του 2008 θα εμφανιζόταν στο παγκόσμιο προσκήνιο μια αξιοπρόσεκτη οικονομικο-πολιτική συγκυρία που έμελλε να μείνει γνωστή στην ιστορία ως η μεγάλη χρηματοπιστωτική κρίση του 21^{ου} αιώνα. Τα μειωμένα αντανεκλαστικά της ελληνικής κοινωνίας και η μόνιμη προχειρότητα που παραδοσιακά χαρακτηρίζει τις διεργασίες του κρατικού μηχανισμού, θα καθιστούσαν την Ελλάδα ανέτοιμη να ανταπεξέλθει στις νέες έκτακτες περιστάσεις.

Μολονότι σήμερα ελάχιστα εμφανίζεται ο διεθνής χαρακτήρας της βαθιάς αυτής οικονομικής ύφεσης, που έχει πλήξει σημαντικά την πλειοψηφία των χωρών της οικουμένης, είναι προφανές ότι η κρίση του 21^{ου} αιώνα δεν αποτελεί αποκλειστικά εγχώριο φαινόμενο της ελληνικής επικράτειας. Βεβαίως, η Ελλάδα βρίσκεται στη θέση του μεγάλου ζημιωμένου πιθανότατα εξαιτίας του ήδη προβληματικού ιστορικού της εξωτερικής οικονομικής της πολιτικής, αλλά και της γενικευμένης δυσλειτουργίας της διαχείρισης των εσωτερικών οικονομικών. Η χρηματοδότηση του υπερκαταναλωτισμού της ελληνικής κοινωνίας, η διάδοση της φοροδιαφυγής και τα τεράστια οικονομικά σκάνδαλα σαφώς προσέφεραν μια σημαντική ώθηση της χώρας στα Τάρταρα της οικονομικής δυσπραγίας.

Εντούτοις, θα ήταν ίσως αφελές να υποστηριχθεί ότι η ελληνική κρίση δεν σχετίζεται πραγματικά με τη παγκόσμια οικονομική ύφεση. Άλλωστε κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του 1990-2000 η χώρα σημείωσε αξιοπρόσεκτα γοργούς ρυθμούς ανάπτυξης και προχώρησε σε πολλές καινοτόμες για τα εγχώρια δεδομένα θεσμικές μεταρρυθμίσεις. Θα πρέπει λοιπόν να επιχειρήσουμε να εξηγήσουμε γιατί η ελληνική κρίση εμφανίστηκε το 2008 και

γιατί συνέπεσε χρονικά με την εμφάνιση μιας ευρύτατης οικονομικής αστάθειας σε παγκόσμιο επίπεδο¹⁶.

Η «Μαύρη Παρασκευή» θεωρείται ως η αρχή της μακράς περιόδου λιτότητας που θα γνώριζαν η Ευρώπη και η Αμερική κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες του 21^{ου} αιώνα. Επρόκειτο επί της ουσίας για τη Παρασκευή 24 Οκτωβρίου του 2008, όταν οι ευρασιατικοί χρηματιστηριακοί δείκτες σημείωσαν μια χαρακτηριστική πτώση που θεωρήθηκε ένα ακόμη σύγχρονο «οικονομικό σοκ», το οποίο θύμιζε σε πολλά το κραχ των αρχών του περασμένου αιώνα. Ο Τύπος της Αμερικής επέμεινε τότε να μιλάει για μια βαθιά κρίση ρευστότητας που βρισκόταν μόλις στην πρώτη της αρχή. Η κακοδιαχείριση των οικονομικών των αμερικανικών τραπεζών θεωρήθηκε τότε ως ο κυριότερος παράγοντας που οδήγησε σε αυτή τη πρωτόγνωρη για τα δεδομένα της εποχής κρίση ρευστότητας¹⁷.

Πράγματι, όπως στην Ευρώπη, έτσι και στην Αμερική, οι τράπεζες δανειοδοτούσαν άπλετα τους πολίτες δίνοντας τους κεφάλαιο για στεγαστικούς ή καταναλωτικούς σκοπούς χωρίς όμως να εξετάζουν αν εκείνοι πληρούν πραγματικά τις προϋποθέσεις για την επακόλουθη αποπληρωμή. Με άλλα λόγια, οι αμερικανικές τράπεζες προσέφεραν υπέρογκα δάνεια χωρίς πρώτα να εξασφαλίζουν ότι οι πελάτες τους θα είναι σε θέση να τακτοποιήσουν τις οφειλές τους. Σύντομα, η οικονομική δυναμική των πολιτών αποδεικνυόταν ανεπαρκής για την εξόφληση των δανείων, αφού εκείνοι λάμβαναν ποσά για να τα ξοδέψουν σε διάφορες ανάγκες και όχι να τα επενδύσουν.

Κατά συνέπεια τα αποθεματικά ταμεία των τραπεζών βρέθηκαν χωρίς πραγματικό συνάλλαγμα οδηγώντας την Αμερική σε μια πρόδηλη κρίση ρευστότητας¹⁸. Η αναστάτωση που ακολούθησε, επέφερε με τη σειρά της

¹⁶ Βλ. Τσίμας, 2012, ό.π., σελ. 67-69.

¹⁷ Βλ. Knight, J., *The Euro Crisis for Dummies*, 2010, West Sussex, John Wiley & Sons, σελ. 29-38.

¹⁸ Βλ. Μαντάλης-Χατζηαγγελής, Α., *Διεθνείς Οικονομικές Κρίσεις*, 2012, Ηράκλειο, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Κρήτης, σελ. 12-16.

αλυσιδωτές αντιδράσεις που κατέληξαν στον λεγόμενο «πανικό των τραπεζών» με τους καταθέτες να προχωρούν σε μαζικές αναλήψεις φοβούμενοι την διάλυση του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Οι τράπεζες που ήδη βρίσκονταν αντιμέτωπες με την έλλειψη ρευστότητας, ήλθαν τώρα σε μια πρωτοφανή αμηχανία καθώς αδυνατούσαν να προβούν ακόμη και σε απλές συναλλαγές¹⁹.

Όπως έχει πολλάκις συμβεί σε παρόμοιες περιπτώσεις, η κρίση ρευστότητας μεταφέρθηκε στις επιχειρήσεις, την αγορά και κατ' επέκταση στα νοικοκυριά. Παράλληλα, ελλείπει ρευστότητας, οι επενδυτικές πρωτοβουλίες συρρικνώθηκαν με τη δυσχέρεια να γίνεται ολοένα εντονότερη. Έτσι, το αμερικανικό κράτος επιχείρησε να στηρίξει το τραπεζικό σύστημα για να προσφέρει κάποια ώθηση στην αγορά με την ενίσχυση της ρευστότητας. Όμως το αποτέλεσμα δεν ήταν τελικά το επιθυμητό και η κρίση μεταφέρθηκε γρήγορα και στον δημόσιο τομέα. Εξαιτίας δε των αδιάλειπτων διαλεκτικών οικονομικών κι εμπορικών σχέσεων της Αμερικής με την Ευρώπη, η κρίση μεταφέρθηκε γρήγορα στη Δύση, αφού οι αμερικανικές τράπεζες και οι αμερικανοί επενδυτές δεν μπορούσαν τώρα να ανταποκριθούν με συνέπεια στις υποχρεώσεις τους²⁰.

Ο Στρατζαλής (2010) επισημαίνει ότι η παγκόσμια οικονομική κρίση βρίσκει τα βαθύτερα της αίτια στην δημιουργία περίπλοκων χρηματοοικονομικών προϊόντων σε συνδυασμό με την χορήγηση υπεράριθμων και ογκωδών δανείων σε αναξιόπιστους δανειολήπτες²¹. Εξαιτίας αυτής της κατάστασης οι διεθνείς οίκοι πιστοληπτικής αξιολόγησης, αλλά και οι ίδιοι οι κρατικοί μηχανισμοί ήταν αδύνατο να εκτιμήσουν με ακρίβεια και αντικειμενικότητα τον επερχόμενο κίνδυνο, όπως σημειώνει ο μελετητής. Σύντομα, όταν οι τράπεζες άρχισαν να εντοπίζουν τα πρώτα σημάδια του προβλήματος, επεδίωξαν τη μετακύλιση του ρίσκου στους

¹⁹ Βλ. Knight, 2010, ό.π., σελ. 36-51.

²⁰ Βλ. Knight, 2010, ό.π., σελ. 7-18.

²¹ Βλ. Μαγκλινής, Η., Η οικονομική κρίση μέσα από τα βιβλία, *Η Καθημερινή*, 16.3.2012, σελ. 18-19 και Στρατζαλής, Γ., Η ελληνική οικονομική κρίση του 2008, 2010, Αθήνα, Αυτοέκδοση, σελ. 31.

δανειολήπτες πελάτες τους και στους επενδυτές. Παράλληλα, η υπερπροσφορά στεγαστικών δανείων και η αδυναμία της τελικής αποπληρωμής τους από τους δανειολήπτες οδήγησε στην ενεχυροποίηση ενός πλήθους κατοικιών, πράγμα που όμως ενίσχυσε την έλλειψη ρευστότητας και μετέφερε τη κρίση σε ένα ευρύτερο πεδίο οικονομικών συναλλαγών, το χρηματιστήριο²².

Όπως προαναφέρθηκε, η μετατόπιση της ύφεσης στην Ευρώπη ήταν ραγδαία. Ο Στρατζαλής (2010) υπογραμμίζει στο σημείο αυτό ότι η κεφαλαϊκή βάση της Ευρωζώνης ήταν ήδη αρκετά επισφαλής με αποτέλεσμα να μην μπορεί να ανταπεξέλθει σε μικρές ή μεγαλύτερες ζημίες. Κατά συνέπεια, αμέσως μετά τη πρώτη αποσταθεροποίηση της οικονομικής πραγματικότητας, η Ευρωζώνη προχώρησε σε μια πιο συντηρητική οικονομική πολιτική. Για την Ελλάδα των δανεικών και των πλασματικών ποσών το πλήγμα ήταν τεράστιο. Οι πενιχρές επενδυτικές πρωτοβουλίες στην εγχώρια αγορά και η συνήθεια της λήψης δανείων για την κίνηση της αγοράς, που είχε πια καθιερωθεί τόσο από τον δημόσιο τομέα, όσο και από τον ιδιωτικό, έφερε τη χώρα σε αμηχανία²³. Η κρίση ρευστότητας στην Ελλάδα δεν ήταν, καθώς φαίνεται, συνέπεια της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης, ωστόσο η τελευταία αποτέλεσε την ουσιώδη αφορμή για την ανάδειξη μιας γενικευμένης πλασματικότητας που χαρακτήριζε την ελληνική οικονομία από τα πρώτα χρόνια της ίδρυσης του ανεξάρτητου κράτους²⁴.

2.2. Η κρίση της περιόδου 2008-2013

Με βάση τα όσα προαναφέρθηκαν είναι προφανές ότι η οικονομική κρίση του 2008 δεν εμφανίστηκε στην Ελλάδα ξαφνικά, αλλά υπήρξε αποτέλεσμα της μακροχρόνιας άσκησης μιας ακατάλληλης οικονομικής

²² Βλ. Μαντάλης-Χατζηαγγελής, 2012, ό.π., σελ. 17-21 και Στρατζαλής, 2010, ό.π.

²³ Βλ. Στρατζαλής, 2010, ό.π., σελ. 33-34.

²⁴ Βλ. Συλλογικό, *Από την ένταξη στη κρίση. Ελλάδα και Ευρωπαϊκή Ένωση: 1981-2011*, 2012, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, σελ. 56-73.

πολιτικής. Μιας πολιτικής που ενθάρρυνε τη χαμηλή επενδυτικότητα, την υψηλή κατανάλωση και τον υπερδανεισμό τόσο σε ιδιωτικό, όσο και σε δημόσιο επίπεδο. Βεβαίως, αξίζει να τονιστεί ότι οι μεταπολιτευτικές δυνάμεις συνέβαλαν με τη σειρά τους στη διαιώνιση αυτής της πολιτικής λαμβάνοντας διαδοχικά υπέρογκα δάνεια από τις ευρωπαϊκές χώρες προκειμένου να υλοποιήσουν τα μεγαλεπίβολα προγραμματικά τους σχέδια. Ωστόσο, είναι επίσης δόκιμο να αναφέρουμε ότι ένα μεγάλο μέρος των δανείων αυτών είτε εξανεμίστηκε σε επαχθείς οικονομικές συμφωνίες, είτε αφέθηκε ως έρμαιο στις καταχρηστικές διαθέσεις ιδιωτών και πολιτικών προσώπων²⁵.

Έτσι, η έναρξη της κρίσης στην Ελλάδα συνδέεται παράλληλα με ένα πλήθος οικονομικών σκανδάλων μεγάλου βεληνεκούς που ενέπλεξαν πολλά πολιτικά πρόσωπα και καλλιέργησαν την εντύπωση της γενικής διαφθοράς στην ελληνική επικράτεια. Ακόμη, η είσοδος της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση το 1981, καθώς επίσης και στην Ευρωζώνη, το 2001, επέτρεψαν στο ελληνικό κράτος να λαμβάνει ολοένα μεγαλύτερα δάνεια από τις ευρωπαϊκές χώρες με την εποπτεία της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ)²⁶.

Στον αντίποδα των οφελών που αποκόμισε η Ελλάδα από την εισοδό της στην Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωζώνη, έχει λεχθεί ότι η υιοθέτηση του ενιαίου νομίσματος, του ευρώ, συνέβαλε με τη σειρά της καθοριστικά στην εμφάνιση της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα. Η άποψη αυτή βασίζεται κυρίως σε μια σειρά δημοσιευμάτων, τα οποία κυκλοφόρησαν στις αρχές του 2000 και υποστήριξαν ότι η ελληνική κυβέρνηση είχε αλλοιώσει τα στοιχεία που περιέγραφαν την οικονομική δυναμική της χώρας προκειμένου εκείνη να θεωρηθεί έτοιμη για να ενταχθεί στην Ευρωζώνη²⁷.

Υπό αυτή την οπτική, ο Τύπος υπαινισσόταν ότι η χώρα ήταν ανέτοιμη να προσχωρήσει στην ενιαία οικονομική ζώνη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Αποτέλεσμα αυτής της σκιώδους κατάστασης πάντως ήταν να αποσπάσει η

²⁵ Βλ. Καζάκης, Δ., *Η Ελληνική Πομπηία. Το χρονικό μιας προαναγγελθείσας χρεοκοπίας*, 2011, Αθήνα, Εκδόσεις Το Ποντίκι, σελ. 11-14.

²⁶ Βλ. Γιαννάρας, Χ., *Η καταστροφή ως ευκαιρία*, 2012, Αθήνα, Εκδόσεις Ιανός, σελ. 21-29.

²⁷ Βλ. Γιαννάρας, 2012, ό.π.: σελ. 34-51 .

Ελλάδα μεγάλα ποσά με τη μορφή δανείου από την ηγέτιδα δύναμη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, την Γερμανία, ενώ επί της ουσίας φαίνεται πως δεν ήταν σε θέση να τα αποπληρώσει. Ωστόσο, αξίζει να ειπωθεί ότι η τότε κυβέρνηση του Κωνσταντίνου Σημίτη εξακολουθεί να διαψεύδει τις φήμες για την χάλκευση του οικονομικού προφίλ της χώρας, αποδίδοντάς τις σε παρερμηνείες και άστοχες συκοφαντίες. Ο ίδιος ο πρώην πρωθυπουργός έχει πολλάκις αναφέρει ότι με την είσοδό της στην Ευρωζώνη, η ελληνική οικονομία γνώρισε ταχύτερη ανάπτυξη επιτυγχάνοντας μάλιστα να μειώσει το δημοσιονομικό της έλλειμμα. Παράλληλα, χώρες που βρίσκονταν σε μεγαλύτερη οικονομική δυσχέρεια από την Ελλάδα και παρουσίαζαν μάλιστα μεγαλύτερο έλλειμμα, κατόρθωσαν επίσης να ενταχθούν στην Ευρωζώνη, χωρίς να τεθεί ζήτημα χάλκευσης των οικονομικών τους στοιχείων, όπως επισημαίνει ο πολιτικός²⁸.

Σε κάθε περίπτωση, όπως προειπώθηκε, η ελληνική οικονομική κρίση δεν εμφανίστηκε στην εγχώρια αγορά ξαφνικά, αλλά επρόκειτο για ένα φαινόμενο που, ευνοημένο από την ως τότε θετική διεθνή οικονομική συγκυρία, είχε ακόμη εκραγεί. Στη πραγματικότητα ήδη από το 1974 η Ελλάδα είχε προχωρήσει στη λήψη ολοένα μεγαλύτερων δανείων, γεγονός το οποίο είχε οδηγήσει στην εξαιρετική διόγκωση του εξωτερικού χρέους. Παράλληλα το ετήσιο έλλειμμα παρέμενε υψηλό. Μόνο στο διάστημα μεταξύ 1993 και 1999 η ελληνική οικονομία παρουσίασε κάποια ανάκαμψη, η πραγματική υπόσταση της οποίας έχει τεθεί υπό αμφισβήτηση, όπως αναφέρθηκε παραπάνω. Η ελαφρά μείωση του εξωτερικού χρέους ως ποσοστού του ΑΕΠ και η παράλληλη μείωση του ελλείματος, κάτω του 3%, οδήγησε στην προσχώρηση της Ελλάδας στην Ευρωζώνη και την υιοθέτηση του ενιαίου ευρωπαϊκού νομίσματος, του ευρώ.

Σήμερα, βεβαίως, οι ενδείξεις συνηγορούν υπέρ των δημοσιευμάτων που έκαναν λόγο για «δημιουργική λογιστική» με την απόκρυψη δαπανών, ελλειμμάτων και δανείων και τη χαλκευμένη οικονομική απογραφή η οποία καλλιεργούσε την εντύπωση των αυξημένων επιδόσεων της ανάπτυξης της

²⁸ Βλ. Καζάκης, 2011, ό.π., σελ. 27-29.

χώρας. Η απογραφή του 2004, που πραγματοποιήθηκε με εντολή της τότε κυβέρνησης, αποκάλυψε την πραγματική εικόνα της ελληνικής οικονομίας, γεγονός που έθεσε υπό αμφισβήτηση τη πιστοληπτική και τη χρηματοπιστωτική αξιοπιστία της Ελλάδας. Για τον λόγο αυτό, η χώρα υπέστη τη στενή τριετή επιτήρηση της οικονομικής της πολιτικής από την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Κατά τα τέλη του 2008, η παγκόσμια οικονομική κρίση πλήττει έντονα την εγχώρια οικονομία, η οποία παρουσιαζόταν να είναι ήδη προβληματική. Το δημόσιο έλλειμμα και το εξωτερικό χρέος μεγεθύνονται, ενώ η τότε κυβέρνηση Κωνσταντίνου Καραμανλή, εκλεγμένη με οριακή πλειοψηφία μη αντέχοντας το πολιτικό κόστος της οικονομικής αποσταθεροποίησης παραιτείται και εξαγγέλει πρόωρες εκλογές. Την εκλογική αναμέτρηση θα κερδίσει τελικά ο μετέπειτα πρωθυπουργός Γεώργιος Παπανδρέου χάρη σε ένα παραπλανητικό προεκλογικό πρόγραμμα, το οποίο βασίστηκε στο αναληθές ιστορικό σύνθημα «Λεφτά υπάρχουν»²⁹.

Την επόμενη ημέρα των εκλογών του Οκτωβρίου του 2009 η κυβέρνηση Παπανδρέου αναθεωρεί τα στοιχεία που αφορούν στο έλλειμμα, το οποίο υπολογίζεται τώρα στο 12,7% του ΑΕΠ αντί του προαναφερθέντος 6%. Αξίζει να αναφερθεί ότι η νεοεκλεγθείσα κυβέρνηση υποστήριξε τότε ότι αγνοούσε τα πραγματικά στοιχεία της οικονομικής κατάστασης της χώρας, μολονότι οι ευρωπαϊκές δυνάμεις και οι εγχώριοι ελεγκτικοί μηχανισμοί έχουν επιτύχει να καταδείξουν ότι η ίδια είχε πλήρη επίγνωση των συνθηκών, τις οποίες απέκρυψε για ψηφοθηρικούς λόγους. Σε κάθε περίπτωση, η κυβέρνηση επιλέγει να αποφύγει τη λήψη οποιουδήποτε μέτρου θα μπορούσε να σημάνει την εξυγίανση της οικονομίας και σε πρώτο επίπεδο σπεύδει να πραγματοποιήσει ορισμένες από τις προεκλογικές της δεσμεύσεις προκειμένου να διασκεδάσει τους φόβους της λαϊκής μάζας για οικονομική κατάρρευση και να καθησυχάσει τις αγορές. Έτσι, προσφέρει έκτακτα επιδόματα αλληλεγγύης στους χαμηλόμισθους και κηρύσσει μικρές αυξήσεις στα χαμηλά εισοδήματα και τις συντάξεις.

²⁹ Βλ. Καζάκης, 2011, ό.π., σελ. 43-44.

Το 2010, με την κατάθεση του κρατικού προϋπολογισμού, το ισοζύγιο των εσόδων και των εξόδων του κράτους κλείνει με παθητικό. Οι διεθνείς οίκοι προχωρούν σε νέες υποβαθμίσεις της αξιοπιστίας της χώρας κατά την εκτίμηση της πιστοληπτικής της ικανότητας, γεγονός που δημιουργεί αναταραχή στην αγορά. Ήδη από τον Ιανουάριο του ίδιου έτους η άνοδος των spreads είναι ραγδαία. Τον επόμενο μήνα ο πρωθυπουργός σχεδόν εξαναγκάζεται από τις περιστάσεις να εξαγγείλει άμεσα νέα μέτρα, που αφορούσαν κυρίως την εξοικονόμηση χρημάτων με τη μείωση των δαπανών του δημοσίου τομέα. Έτσι, αυτό το πρώτο πακέτο μέτρων ορίζει τη στασιμότητα των μισθών των δημοσίων υπαλλήλων, τη περικοπή των επιπρόσθετων επιδομάτων τους και τη προσωρινή περικοπή των υπερωριακών και οδοιποριών αμοιβών τους.

Βεβαίως γρήγορα φάνηκε ότι τα παραπάνω μέτρα δεν ήταν αρκετά για την εξυγίανση της οικονομικής δυσπραγίας. Παράλληλα, οι υποβαθμίσεις της πιστοληπτικής ικανότητας της χώρας γίνονται ολοένα πιο συστηματικές και μεγάλες, ενώ η φήμη που παρουσιάζει τη χρεοκοπία ως ένα πιθανό ενδεχόμενο φουντώνει. Μέσα σε αυτόν τον κυκεώνα γεγονότων, ο Μάρτιος του ίδιου έτους ήλθε με την εξαγγελία νέων έκτακτων μέτρων για την αντιμετώπιση της δυσάρεστης κατάστασης στην οποία είχε περιέλθει η χώρα. Τα μέτρα που λαμβάνονται είναι σκληρότατα και περιλαμβάνουν μεταξύ άλλων:

- την μείωση των εορταστικών δώρων επί του μηνιαίου μισθού κατά 30%,
- την μείωση των επιδομάτων των δημοσίων υπαλλήλων κατά 12%,
- την μείωση των απολαβών των εργαζόμενων στην Τοπική Αυτοδιοίκηση και τους Κοινωνικούς οργανισμούς κατά 7%,
- και την αύξηση των φορολογικών δεικτών.

Ωστόσο, όπως συνέβη με το προηγούμενο πακέτο μέτρων, έτσι και αυτό δεν επαρκούσε για να επιφέρει τα επιθυμητά αποτελέσματα. Η λήψη

νέων μέτρων δεν κατόρθωσε να βελτιώσει τη θέση της Ελλάδας στις διεθνείς αγορές κι έτσι ο τότε πρωθυπουργός, Γεώργιος Παπανδρέου, ανακοινώνει από το Καστελόριζο τη προσφυγή της χώρας στον ευρωπαϊκό μηχανισμό στήριξης.

Ως εκ τούτου, σύντομα, η κυβέρνηση αναγκάστηκε να αναζητήσει νέα δάνεια για να καλύψει τα ελλείμματα στον προϋπολογισμό και τη ρευστότητά της. Κατά την άνοιξη του 2010 κατορθώνει να λάβει κάποια χρηματοδότηση από τον μηχανισμό στήριξης του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, υπό τον όρο να αναλάβει το τελευταίο την οικονομική κηδεμονία της χώρας. Για την διεξαγωγή της χρηματοδότησης υπογράφηκε συμφωνία ανάμεσα στην Ελλάδα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, η οποία έλαβε τη συνοπτική ονομασία «Μνημόνιο 1» και εκδιπλώθηκε σε τρία διαφορετικά σκέλη:

- το Μνημόνιο Οικονομικής και Χρηματοπιστωτικής Πολιτικής,
- το Τεχνικό Μνημόνιο Συνεννόησης και
- το Μνημόνιο Συνεννόησης στις Συγκεκριμένες Προϋποθέσεις Οικονομικής Πολιτικής.

Στη πραγματικότητα, η Ευρωπαϊκή Ένωση θα αναλάμβανε τώρα να χρηματοδοτήσει μέσω δανείων το ελληνικό κράτος, προκειμένου εκείνο να κατορθώσει να καλύψει τις οφειλές των προηγούμενων δανείων που είχε λάβει και να αμβλύνει το εξωτερικό χρέος που είχε εκτιναχθεί στο ύψος. Είναι, λοιπόν, σαφές ότι η νέα δανειοληψία δεν επρόκειτο να προσφέρει κάποια ώθηση στην εγχώρια αγορά, ούτε βεβαίως να αυξήσει τη ρευστότητα μιας και το μεγαλύτερο μέρος των δανείων θα αποδιδόταν απευθείας στην αποπληρωμή των τρεχόντων τοκοχρεολυσίων. Από την άλλη πλευρά, μέσω του Μνημονίου, η Ευρωπαϊκή Ένωση όριζε τα μέτρα που όφειλε να λάβει ο ελληνικός κρατικός μηχανισμός για να εξασφαλίσει την τακτοποίηση των νέων του οφειλών.

Πιο αναλυτικά, μερικά από αυστηρότερα μέτρα που προέβλεπε το Μνημόνιο 1 του 2010 είναι:

- Η μείωση των δαπανών για μισθούς και συντάξεις κατά κανόνα μέσω της περικοπής των δώρων και των επιδομάτων προς τους δημοσίους υπαλλήλους και τους συνταξιούχους.
- Οι αυξήσεις των μισθών των δημοσίων υπαλλήλων, αλλά και οι συντάξεις παγώνουν.
- Η μείωση των δαπανών του ασφαλιστικού συστήματος για συντάξεις και επιδόματα κατά 2,5% από το 2010 με διάρκεια και προοπτική τουλάχιστον 50 ετών.
- Η προώθηση της συγχώνευσης των ασφαλιστικών ταμείων και η καθιέρωση ενός ενιαίου συστήματος συνταξιοδότησης, που σήμανε τη σημαντική μείωση των αποδοχών των συνταξιούχων.
- Η μείωση δαπανών των προγραμματισμένων δημόσιων κατά 500.000.000 ευρώ.
- Η ριζική αναπροσαρμογή του φορολογικού συστήματος, ώστε να επιτρέπει την λήψη μεγαλύτερου ποσοστού επί των ετήσιων εισοδημάτων των χαμηλότερων και των μεσαίων οικονομικών τάξεων.
- Η απόφαση της μείωσης των επικείμενων προσλήψεων στο δημόσιο τομέα. Στο εξής για κάθε πέντε υπαλλήλους που θα αποχωρούν από το δημόσιο, θα διορίζεται μόλις ένα νέο άτομο.
- Τέλος, η απόφαση για την αύξηση του ορίου ηλικίας των γυναικών που εργάζονται στο δημόσιο για την συνταξιοδότησή τους.

Παρόλα αυτά, ούτε οι νέες περικοπές κατόρθωσαν να ενισχύσουν την ελληνική οικονομία, η οποία έναν χρόνο μετά οδηγήθηκε στη σύναψη μιας επιπλέον οικονομικής συμφωνίας, ενός δεύτερου Μνημονίου που έμεινε γνωστό ως «Μεσοπρόθεσμο». Το Μεσοπρόθεσμο Πλαίσιο της Δημοσιονομικής Πολιτικής για το 2012-2015 ψηφίστηκε από το ελληνικό κοινοβούλιο τον Ιούνιο του 2011 και προέβλεπε μια σειρά μέτρων για τον περιορισμό των δαπανών και την αύξηση των εσόδων του κρατικού μηχανισμού. Μερικά από τα μέτρα που επέβαλλε το Μεσοπρόθεσμο ήταν:

- Ο περιορισμός των μισθολογικών και λειτουργικών δαπανών του δημοσίου τομέα.
- Προωθήθηκε η ανατιμήση της χρήσης των Μέσων Μαζικής Μεταφοράς με την κατά 25% αύξηση της τιμολόγησης του ΟΑΣΑ, του ΟΣΕ και του ΤΡΑΙΝΟΣΕ.
- Αποφασίστηκε η λήψη αυξημένων φορολογικών μέτρων.
- Αποφασίστηκε η μείωση του ποσού που οριζόταν από το νόμο ως ο κατώτατος μισθός.
- Η ίδρυση οργανισμού αποκρατικοποιήσεων για την αξιοποίηση της δημόσιας περιουσίας και συνάμα ευρείες αποκρατικοποιήσεις.
- Ορίστηκε η ιδιωτικοποίηση ενός πλήθους δημοσίων επιχειρήσεων.
- Η αλλαγή της φορολογικής κλίμακας για την άνληση μεγαλύτερων ποσών από τη λαϊκή μάζα.
- Η επιβολή έκτακτης φορολογικής εισφοράς για τους υψηλόμισθους δημόσιους και ιδιωτικούς υπαλλήλους.
- Η αύξηση του ποσοστού παρακράτησης ΛΑΦΚΑ από τις συντάξεις που ξεπερνούσαν τα 1450 ευρώ.
- Καταργήθηκαν περίπου 200 Δημόσιες Οικονομικές Υπηρεσίες στην ελληνική περιφέρεια.
- Αποφασίστηκε η περικοπή των φαρμακευτικών δαπανών κατά 1.000.000.000 ευρώ.
- Προωθήθηκε η μείωση του αριθμού των δημοσίων υπαλλήλων κατά 150.000 άτομα.
- Καθιερώθηκε η προτεραιότητα των γενόσημων φαρμάκων κατά τη συνταγογράφηση.
- Αναστάληκαν οι διατάξεις των συλλογικών συμβάσεων και της εργασιακής νομοθεσίας που προέβλεπαν την αυτόματη αύξηση μισθών κατά την εργασιακή ωρίμανση.

Αξίζει να αναφερθεί ότι το Μεσοπρόθεσμο συνοδεύτηκε από μια Σύμβαση Δανειακής Διευκόλυνσης, που έμεινε γνωστή στην ιστορία με τη

συνοπτική ονομασία «Δανειακή Σύμβαση» η οποία κατατέθηκε επίσης προς ψήφιση από το κοινοβούλιο. Στη πραγματικότητα, οι διατάξεις της Δανειακής Σύμβασης είχαν πολιτικά χαρακτηριστικά και προέβλεπαν μια σειρά μεταρρυθμίσεων και νομοθετικών τροποποιήσεων που θα επέτρεπαν τη πραγματοποίηση των μνημονιακών μέτρων.

Βεβαίως η ίδια η ανάγκη για τροποποιήσεις του ισχύοντος καθεστώτος μαρτυρούσε την ασυμφωνία ανάμεσα στη δημοκρατία και τις μνημονιακές διατάξεις που δεν μπορούσαν να προσαρμοστούν στις επιταγές του πολιτεύματος. Η εθνική κυριαρχία της χώρας, η εδαφική της ακεραιότητα και κυριότητα, η ανταπαίτηση των γερμανικών αποζημιώσεων και η απαλοιφή των αναγκαστικών κατοχικών δανείων ήταν μόνο μερικά από τα θέματα που έθιγε η Δανειακή Σύμβαση.

Από την άλλη πλευρά, τα πρόσθετα μέτρα του Μεσοπρόθεσμου, παρά την εξαιρετική τους σκληρότητα δεν συνέβαλλαν ουσιαστικά στην ανάκαμψη της οικονομίας, εφόσον δεν στόχευαν στην επίλυση του πραγματικού προβλήματος, που δεν ήταν άλλο από την ασύμφορη εξωτερική οικονομική πολιτική που είχε ακολουθήσει η χώρα και την εκτόξευση του εξωτερικού χρέους. Έτσι, σύντομα ανακοινώθηκε μια σειρά από επιπλέον αυστηρά μέτρα λιτότητας, τα οποία με τη σειρά τους περιελάμβαναν μεταξύ άλλων:

- Τη διεύρυνση της εργασιακής εφεδρείας
- Την καθιέρωση νέου έκτακτου φόρου επί της ακίνητης περιουσίας μέσω των λογαριασμών της ΔΕΗ
- Την περικοπή των μισθών και των συντάξεων
- Την περικοπή των εφάπαξ
- Το άνοιγμα των κλειστών επαγγελμάτων

Αποτέλεσμα αυτής της πολιτικής ήταν η ραγδαία αύξηση του αριθμού των ανέργων, που έφθασε ακόμη και το 1.100.000 ανθρώπους, το πάγωμα των συναλλαγών στην αγορά και το εμπόριο, αλλά και την πτώχευση περίπου 300.000 επιχειρήσεων. Η αγοραστική δυνατότητα των πολιτών συνέχισε να μειώνεται αλματωδώς, ενώ ένα πλήθος μικρομεσαίων μισθωτών

βρέθηκε τώρα να ζει κάτω από το όριο της φτώχειας. Το κύμα της μετανάστευσης των εργαζομένων σε παραγωγική ηλικία και των νέων επιστημόνων προς την Ευρώπη εντάθηκε, ενώ η πιστοληπτική ικανότητα της χώρας παρέμενε σταθερά χαμηλή.

Κατά τα τέλη του 2011 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή συγκλήθηκε σε μια έκτακτη σύνοδο κορυφής προκειμένου να καταστρώσει μια νέα στρατηγική αντιμετώπισης της δυσμενούς κατάστασης που χαρακτήρισε την ελληνική οικονομία, αλλά και της ευρύτερης κρίσης στην Ευρωζώνη. Στη σύνοδο αυτή επισημάνθηκε η αδυναμία της Ελλάδας να ανταπεξέλθει στις απαιτήσεις των μνημονιακών συμφωνιών, αλλά και να διαιωνίσει τα αυστηρά αυτά μέτρα. Έτσι, συμφωνήθηκε μεταξύ άλλων:

- Το κούρεμα του ελληνικού χρέους κατά 50%.
- Η παροχή πρόσθετου πακέτου στήριξης ύψους 130 δισεκατομμυρίων ευρώ.
- Η σύσταση μηχανισμού μόνιμης οικονομικής εποπτείας της Ελλάδας για την εφαρμογή των προαναφερθέντων μεταρρυθμίσεων.
- Η ανακεφαλαιοποίηση των ελληνικών τραπεζών με οικονομική στήριξη ύψους 30 δισεκατομμυρίων ευρώ.

Η έκρυθμη κοινωνική κατάσταση που έχει προκύψει εξαιτίας της λήψης σκληρών οικονομικών μέτρων, αλλά και της κατάργησης πλήθους κεκτημένων εργασιακών και κοινωνικών δικαιωμάτων οδηγεί ένα μεγάλο μέρος του ελληνικού πληθυσμού σε διαδηλώσεις, διαμαρτυρίες και αντιδράσεις. Για την αντιμετώπιση της επερχόμενης κοινωνικο-πολιτικής κρίσης ο τότε πρωθυπουργός Γεώργιος Παπανδρέου προτείνει τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος με θέμα τη δανειακή σύμβαση χωρίς, ωστόσο, να αποσαφηνίζει το ακριβές εκτιθέμενο ερώτημα.

Η κίνησή του αυτή οδήγησε το κοινοβούλιο αλλά και τους ευρωπαϊούς εταίρους σε ηχηρές αντιδράσεις με το επιχείρημα ότι ο Παπανδρέου πυροδοτούσε τις κοινωνικές εντάσεις και έθετε σε κίνδυνο τη πολιτική

σταθερότητα με τις θεωρούμενες ως προκλητικές του δηλώσεις. Παράλληλα, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή υπαινίσσεται ανοιχτά πλέον ότι η απόφαση του ελληνικού λαού στο επικείμενο δημοψήφισμα θα κρίνει και την παραμονή της χώρας στην Ευρωζώνη καθιστώντας το δίλημμα ολοένα και πιο εκβιαστικό.

Η διευρυνόμενη ένταση και η κρίση των σχέσεων της Ελλάδας με την Ευρώπη οδήγησαν τη κυβέρνηση σε παραίτηση και στην απόφαση της δημιουργίας κυβερνητικού σχηματισμού έκτακτης ανάγκης με την τοποθέτηση ενός τεχνοκράτη στη θέση του πρωθυπουργού. Τον Νοέμβριο του 2011 επιλέγεται λοιπόν ο Λουκάς Παπαδήμος ως προσωρινός πρωθυπουργός της Ελλάδας, ο οποίος εγκρίνει το Μεσοπρόθεσμο και μαζί του μια σειρά από πρόσθετα μέτρα, ανάμεσα στα οποία περιλαμβάνονται τα εξής:

- Η κατά 22% μείωση του κατώτατου μισθού σε όλο το φάσμα των εργαζομένων και μείωση της τάξεως του 32% για τους νεοεισερχόμενους επαγγελματίες κάτω των 25 ετών.
- Η κατάργηση επιπλέον θέσεων εργασίας από τον δημόσιο τομέα
- Η κατάργηση των φοροαπαλλαγών

Στις 6 Μαΐου του 2012 πραγματοποιήθηκαν οι πολυπόθητες εκλογές, οι οποίες όμως άλλαξαν ολότελα το πολιτικό τοπίο. Η διασπορά των ψήφων και η αποχή ήταν τέτοια που οδήγησε το πολιτικό σκηνικό σε πλήρη κατακερματισμό και κατ' επέκταση σε αδυναμία σχηματισμού κυβέρνησης. Έτσι, με προσωρινό υπηρεσιακό πρωθυπουργό τον Παναγιώτη Πικραμμένο, η Ελλάδα οδηγήθηκε ξανά σε εκλογές στις 17 Ιουνίου του ίδιου έτους, οπότε αναδείχθηκε ο σχηματισμός της Νέας Δημοκρατίας ως πρώτο κόμμα με τέτοιο ποσοστό, όμως, ώστε αδυνατούσε να συγκεντρώσει την αυτοδυναμία που απαιτείται για τη δημιουργία κυβέρνησης. Με τη συνεργασία του Πανελληνίου Σοσιαλιστικού Κόμματος και του κόμματος της Δημοκρατικής Αριστεράς σχηματίστηκε κυβέρνηση ενότητας με τον Αντώνη Σαμαρά στη θέση του πρωθυπουργού.

Όμως οι εκλογές δεν σήμαναν για την Ελλάδα ούτε τη πολιτική σταθερότητα, ούτε το πάγωμα της λήψης επιπρόσθετων οικονομικών μέτρων. Ήδη από τον Αύγουστο του 2012 αποφασίστηκε η εκ νέου κατάρτιση του Μεσοπρόθεσμου για το διάστημα 2013-2016 με πρόσθετες διατάξεις, όπως:

- Η αύξηση των ηλικιακών ορίων χρηματοδότησης κατά 2 έτη.
- Η μείωση των συντάξεων από τα 1000 ευρώ και πάνω κατά 5 έως 15%.
- Οι περικοπές στα ενιαία μισθολόγια.

Το νέο αυτό Μεσοπρόθεσμο Πρόγραμμα δεν ήταν βεβαίως τίποτε άλλο από το περιβόητο Μνημόνιο 3, το οποίο εξακολουθεί να εμπλουτίζεται με νέα μέτρα και διατάξεις. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του πολυνομοσχεδίου του Απριλίου του 2013 το οποίο προέβλεπε μια σειρά από εκπτώσεις δικαιωμάτων και παροχών για ένα πλήθος επαγγελματικών κλάδων. Άμεσο απότοκο του πολυνομοσχεδίου αυτού ήταν η αντίδραση των επιμέρους επαγγελματικών τομέων με τον κλάδο των εκπαιδευτικών να πρωτοστατεί στις διαδηλώσεις και την κυβέρνηση να προχωρεί τελικά σε επιτάξεις επαγγελματιών προκειμένου να αποφύγει το πάγωμα κάθε οικονομικής δραστηριότητας από τις ευρύτατες απεργιακές κινητοποιήσεις.

2.3. Ο αντίκτυπος στους θεσμούς και τη κοινωνία

2.3.1. Εκπτώσεις στη ποιότητα της Παιδείας

Το 2013 ο τομέας της Παιδείας υπέστη το σοβαρότερο ίσως πλήγμα των τελευταίων ετών με την απόλυση 10.000 αναπληρωτών εκπαιδευτικών σε μια προσπάθεια για ραγδαία μείωση των δαπανών για την Παιδεία και την Εκπαίδευση. Μολονότι το 2010 ο αριθμός των εκπαιδευτικών της

δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης είχε μειωθεί κατά 30.000, το ανθρώπινο δυναμικό των εκπαιδευτικών μονάδων τείνει να ελαχιστοποιείται διαρκώς³⁰.

Ωστόσο, ήδη από το 2009 με το πρώτο Μνημόνιο ο εκπαιδευτικός τομέας δέχθηκε διαδοχικές εκπτώσεις ποιότητας και παροχών. Χαρακτηριστικά αξίζει να αναφέρουμε ότι ως το 2006 η Παιδεία είχε δεχθεί μειώσεις δαπανών της τάξεως του 47%, ενώ στο διάστημα 2009 έως 2013 προστέθηκε νέα μείωση που έφθασε το 36%. Σήμερα, μάλιστα, ο προϋπολογισμός για την Παιδεία καλύπτει το 2,51% του Α.Ε.Π., ενώ αναμένεται να φτάσει στο 2,15% έως το 2016³¹.

Αξίζει επιπλέον να αναφερθεί ότι στο διάστημα 2008 έως 2013 καταργήθηκε ή συγχωνεύθηκε πλήθος σχολικών μονάδων σχολείων και υποστηρικτικών δομών, όπως είναι οι συμβουλευτικοί σταθμοί, οι φορείς σχολικής επαγγελματικής κατάρτισης και οι βιβλιοθήκες. Παράλληλα, η παραδοσιακή ενισχυτική διδασκαλία περιορίστηκε στο Γυμνάσιο, όπου εφαρμόζεται πλέον μονάχα περιπτωσιακά. Στο πλαίσιο αυτών των αλλαγών πάνω από 1.200 σχολικές μονάδες πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης καταργήθηκαν από το 2011 έως σήμερα, ενώ εντός του 2012 καταργήθηκαν περίπου 102 Επαγγελματικές Σχολές και ειδικότητες. Το ιστορικό Παιδαγωγικό Ινστιτούτο και το Εθνικό Κέντρο Βιβλίου έπαυσαν πια οριστικά τη λειτουργία τους με αποτέλεσμα τα σχολικά εγχειρίδια να εκδίδονται τώρα από ιδιώτες με σαφώς υψηλότερο κόστος κατόπιν ανάθεσης μέσω μειοδοτικού διαγωνισμού³².

Στο πλαίσιο της μείωσης δαπανών, τρεις δημοφιλείς και ιδιαίτερα σημαντικοί τομείς κατάρτισης καταργήθηκαν από τα επαγγελματικά λύκεια. Πρόκειται για τον τομέα της υγείας και πρόνοιας, τον τομέα των

³⁰ Βλ. Φωτόπουλος, Ν., Εκπαίδευση και κοινωνία στην εποχή της κρίσης, *Ελευθεροτυπία*, 23.10.2011, σελ. 21.

³¹ Βλ. Ζάχου, Ι., Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην εκπαίδευση, *Το Έθνος*, 6.6.2012. Ανακτήθηκε στις 14.9.2013. Ανασύρθηκε από το URL: <http://www.ethnos.gr/entheta.asp?catid=23327&subid=2&pubid=63666258>.

³² Βλ. Κατσής, Ν., Μνημόνιο και παιδεία, *Τα Νέα*, 26.4.2013, σελ. 17.

εφαρμοσμένων τεχνών και τον τομέα αισθητικής και κομμωτικής. Αποτέλεσμα αυτής της κατάργησης είναι 20.000 μαθητές να μη βρίσκουν την ειδικότητά τους, ενώ τέθηκαν σε διαθεσιμότητα περίπου 2.120 εκπαιδευτικοί, ενώ γύρω στους 300 εκπαιδευτικούς της δευτεροβάθμιας και 5.000 της πρωτοβάθμιας μετατάχθηκαν υποχρεωτικά σε διοικητικές υπηρεσίες³³.

Με τη σειρά τους οι μισθοί των εκπαιδευτικών έχουν υποστεί διαδοχικές μειώσεις που ξεπερνούν το 45% για τους νεοδιόριστους δασκάλους και καθηγητές. Παράλληλα, η αύξηση του ωραρίου έχει καταστήσει πολλούς εκπαιδευτικούς της περιφέρειας να θεωρούνται υπεράριθμοι και να κινδυνεύουν με διαθεσιμότητα³⁴.

Οι επιπτώσεις στη παιδεία και την εκπαίδευση δεν σταματούν εδώ. Οι μνημονιακές επιταγές οδήγησαν σε αύξηση του μέγιστου αριθμού μαθητών κατά σχολικό τμήμα, προκειμένου να μειωθεί το απαιτούμενο διδακτικό προσωπικό. Εξαιτίας τούτου του γεγονός πολλοί μαθητές μετακινήθηκαν σε παραπλήσιες σχολικές μονάδες με λιγότερα παιδιά. Στη συντριπτική τους πλειοψηφία οι εκπαιδευτικοί επισημαίνουν καθημερινά ότι τα μέτρα που έχουν παρθεί εις βάρος της Παιδείας έχουν οδηγήσει σε μεγάλη έκπτωση της ποιότητάς της και συχνά υπονομεύουν την δυνατότητά τους να ασκήσουν με επάρκεια το λειτούργημά τους³⁵.

2.3.2. Εκπτώσεις στην ιατροφαρμακευτική περίθαλψη

Στον τομέα της Υγείας οι συνέπειες της οικονομικής κρίσης ήσαν άμεσες και βαρύτατες. Το ήδη δυσλειτουργικό Εθνικό Σύστημα Υγείας υπέστη σοβαρά πλήγματα με τις πρώτες κιόλας διατάξεις που επέβαλλαν την έκπτωση των παροχών του. Η μείωση του προσωπικού, η κάλυψη ολοένα

³³ Βλ. Ζάχου, 2012, ό.π και Κατσής, 2013, ό.π., σελ. 17.

³⁴ Βλ. Κατσής, 2013, ό.π., σελ. 17.

³⁵ Βλ. Παπαμαρθαίου, Μ., Όλες οι αλλαγές στην Παιδεία που φέρνει το μνημόνιο ΙΙΙ, *Το Βήμα*, 6.11.2013, σελ. 15.

λιγότερων παροχών από τη κοινωνική ασφάλιση, η αύξηση του ποσοστού συμμετοχής των ληπτών στις δαπάνες για την ιατρική και φαρμακευτική τους περίθαλψη και η προώθηση των κατώτερης ποιότητας γενόσημων φαρμάκων έχει οδηγήσει πολλούς πολίτες στην αναζήτηση περίθαλψης σε ιδιωτικούς φορείς φροντίδας υγείας³⁶.

Πράγματι, η βαθύτατη οικονομική κρίση της χώρας επέφερε την αύξηση του ιδιωτικού κόστους της χρήσης των υπηρεσιών υγείας με τη χρέωση για την λήψη των υπηρεσιών των τακτικών εξωτερικών ιατρείων να αυξάνεται κατά 75% έως το 2012 και την καθιέρωση της υποχρεωτικής αγοράς εισιτηρίου αξίας 25 ευρώ για την εισαγωγή και τη παραμονή σε νοσοκομειακή κλινική, εφόσον απαιτείται. Ήδη από το 2011 είχε βεβαίως καθιερωθεί η καταβολή δαπάνης ύψους 5 ευρώ για κάθε επίσκεψη ασθενούς σε δημόσιο νοσοκομείο, ενώ πριν από το ξέσπασμα της κρίσης οι επισκέψεις ιατρικού χαρακτήρα ήταν δωρεάν για τους ασφαλισμένους³⁷.

Βεβαίως οι περικοπές δεν σταματούν εδώ, σε επίπεδο συστηματικής παροχής κοινωνικής υποστήριξης σε ασθενείς παρατηρείται σημαντική μείωση των αναπηρικών συντάξεων κατά 30 έως 40% και επιπλέον περικοπή ορισμένων από τα πρόσθετα επιδόματα για τη βοήθεια των ατόμων με αναπηρία από τρίτα πρόσωπα. Επιπλέον, τα κριτήρια για τη παροχή αναπηρικής σύνταξης έχουν γίνει σήμερα ακόμη πιο αυστηρά και περιορισμένα³⁸.

Στον τομέα των υποδομών η υγεία έχει δεχθεί επίσης σημαντικά πλήγματα. Πολλοί υγειονομικοί οργανισμοί και κάμποσοι φορείς ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης έχουν καταργηθεί ή συγχωνευθεί με

³⁶ Βλ. Μπουλουτζα, Π., Το Μνημόνιο μονόδρομος για την Υγεία, *Η Καθημερινή*, 7.7.2013, σελ. 24.

³⁷ Βλ. Αθανασάκης, Κ., Κυριόπουλος, Κ. και Πάβη, Ε., *Οικονομική Κρίση και Υγεία. Ένα δοκίμιο πολιτικής οικονομίας για την ανασυγκρότηση του υγειονομικού τομέα*, Αθήνα, Εκδόσεις Καστανιώτη, σελ. 44-58.

³⁸ Βλ. Νεγκής, Α., Το Μνημόνιο βλάπτει σοβαρά την Υγεία, *Ο κόσμος του επενδυτή*, 19.11.2012, σελ. 18-19 και Παράρτημα Β.

μεγαλύτερες μονάδες. Ως εκ τούτου, η περιφέρεια και κυρίως οι παραμεθόριες περιοχές βρίσκονται συχνά στο έλεος της τύχης, αφού δεν έχουν τη δυνατότητα άμεσης πρόσβασης στην περίθαλψη. Το ανθρώπινο κεφάλαιο των νοσοκομειακών μονάδων έχει υποστεί επιπλέον μειώσεις. Η αδυναμία του κράτους να ανανεώσει τις συμβάσεις του μη μόνιμου προσωπικού, αλλά και το πάγωμα των προσλήψεων έχει οδηγήσει τον τομέα της υγείας σε μια διογκωμένη ανεπάρκεια προσωπικού.

Προκειμένου να μειωθούν οι δημόσιες δαπάνες για την ιατροφαρμακευτική περίθαλψη των ασφαλισμένων πολιτών, το Υπουργείο Υγείας έχει προωθήσει την προτίμηση των γενόσημων φαρμάκων κατά την συνταγογράφηση. Πρόκειται επί της ουσίας για αντίγραφα των ακριβών φαρμακευτικών σκευασμάτων με παρόμοια συστατικά και δράση, χαμηλότερης όμως τιμής και ποιότητας. Επιπλέον, αξίζει να αναφερθεί ότι η λίστα των φαρμάκων μέρος του κόστους των οποίων καλύπτει το εκάστοτε ταμείο κοινωνικής ασφάλισης έχει με τη σειρά της συρρικνωθεί. Έτσι, οι ασφαλισμένοι πολίτες είναι υποχρεωμένοι, όχι μόνο να καταβάλλουν μεγαλύτερες δαπάνες για την εξασφάλιση των φαρμάκων τους, αλλά και να καλύπτουν τις ανάγκες τους με σκευάσματα χαμηλότερης ποιότητας³⁹.

Αξίζει να αναφερθεί ότι ήδη από το διάστημα μεταξύ 2009 και 2011 οι συνολικές δαπάνες του υπουργείου Υγείας μειώθηκαν κατά 1,8 δισεκατομμύρια ευρώ, μείωση που έφθασε το 23,7% σε διάστημα μόλις δύο ετών. Ακόμη, οι δαπάνες των δημόσιων νοσοκομείων μειώθηκαν κατά 740 εκατομμύρια ευρώ, μείωση δηλαδή της τάξεως του 12,5%. Είναι, ωστόσο, δόκιμο να υπογραμμιστεί ότι το μεγαλύτερο ποσοστό της παραπάνω μείωσης προήλθε από τις περικοπές των μισθολογικών αποδοχών, των υπερωριακών αμοιβών και των επιδομάτων του ανθρώπινου δυναμικού του τομέα της δημόσιας υγείας⁴⁰.

³⁹ Βλ. Αθανασάκης, Κυριόπουλος και Πάβη, 2012, ό.π., σελ. 31-32 και Παράρτημα Β.

⁴⁰ Βλ. Νεγκής, 2012, ό.π.

Σε κάθε περίπτωση οι επιπτώσεις της οικονομικής ύφεσης δεν έχουν βάλλει μόνο τις δομές της δημόσιας υγείας, αλλά και την ίδια την υγεία. Πράγματι, τα σκληρά μέτρα λιτότητας και η έλλειψη θετικής προοπτικής και επιλογών έχουν αφήσει τους πολίτες έκθετους σε υπερβολικό άγχος με σοβαρές συνέπειες για την υγεία τους. Η σύγχρονη έρευνα παρατηρεί ότι οι νοσηλευθέντες στα δημόσια νοσοκομεία αυξήθηκαν κατά 37% μεταξύ 2009 και 2011. Ενώ ο ρυθμός αύξησης των νοσηλευθέντων στα νοσοκομεία του Εθνικού Συστήματος Υγείας κατά την πρώτη τριετία της κρίσης ήταν κατά 4,9 φορές υψηλότερος από τον ρυθμό αύξησης των νοσηλευθέντων κατά την προηγούμενη οκταετία πριν από τη κρίση⁴¹.

Πάντως, σύμφωνα με τα στοιχεία της Ερευνας Οικογενειακών Προϋπολογισμών της Ελληνικής Στατιστικής Υπηρεσίας φαίνεται ότι η ιδιωτική δαπάνη υγείας στη χώρας μας για πρώτη φορά έπειτα από μια δεκαετή πορεία συνεχούς αύξησης από το 1998 έως το 2008 παρουσιάζει σαφή κάμψη από το 2009 έως σήμερα. Ωστόσο, όπως έχει επισημανθεί, η κάμψη αυτή δεν μαρτυρά τίποτε περισσότερο από την αδυναμία των νοικοκυριών να καταβάλλουν οι ίδιοι το κόστος για τη χρήση των υπηρεσιών υγείας ως συνέπεια της μείωσης της συνολικής τους αγοραστικής δύναμης.

Παράλληλα, παρατηρείται αύξηση της χρήσης εξαρτησιογόνων ουσιών, των αυτοκτονιών, αλλά και των λοιμωδών νοσημάτων. Ως βασική αιτία για την αύξηση αυτή έχουν θεωρηθεί τα ελλιπή μέτρα για την πρόληψη που λαμβάνονται σήμερα από το Εθνικό Σύστημα Υγείας. Πιο συγκεκριμένα, φαίνεται ότι οι χρήστες ναρκωτικών ουσιών έχει αυξηθεί την τελευταία τριετία κατά 11,6%, ενώ η κατάθλιψη και η αυτοκτονικότητα έχουν αυξηθεί κατά 2,5 φορές από το 2009⁴².

⁴¹ Βλ. Νεγκής, 2012, ό.π.

⁴² Βλ. Μαλλιάρου, Μ. και Σαράφης, Π., Οικονομική κρίση. Τρόπος επίδρασης στην υγεία των πολιτών και τα συστήματα υγείας, *Βήμα Ασκληπιού*, 12.1, 2012, σελ. 202-213.

2.3.3. Η μείωση της αγοραστικής δυνατότητας, η φτώχεια και η μετανάστευση

Ο Αναστάσιος Βασιλόπουλος (2013) αναφέρει σε άρθρο του ότι η μνημονιακή πολιτική έχει οδηγήσει την ελληνική κοινωνία σε οικονομικό και κοινωνικό κραχ που θυμίζει έντονα το χρηματιστηριακό κραχ των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Η υπέρμετρη αύξηση της ανεργίας, η κατακόρυφη πτώση της ποιότητας που χαρακτηρίζει το επίπεδο ζωής και η συρρίκνωση του κοινωνικού κράτους έχουν από κοινού επαναφέρει την αγοραστική δυνατότητα της ελληνικής κοινωνίας στα πρότυπα του 1980 και τις αμοιβές στα επίπεδα του 1999⁴³.

Η φετινή έκθεση του ΙΝΕ-ΓΣΕΕ παρατηρεί ότι η αγοραστική δύναμη που προκύπτει από τις αποδοχές του συνόλου των μισθωτών μειώθηκε κατά 37,2% μέσα στην περίοδο 2010-2013. Παράλληλα αναμένεται οι μισθωτοί να απολέσουν περίπου το 50% της αγοραστικής τους δύναμης μέσα στο 2014, νοούμενοι οι ίδιοι ως μια διακριτή κοινωνική ομάδα. Η διαρκής αύξηση των ποσοστών της ανεργίας, που αγγίζει σήμερα τα 27%, δημιουργεί με την σειρά της αρνητικές προοπτικές και δεν γεννά αισιόδοξες προβλέψεις για εξυγίανση στο άμεσο μέλλον⁴⁴.

Φαίνεται ακόμη ότι η ιδιωτική κατανάλωση, που παρουσίασε μείωση της τάξεως του 6,9% στη διάρκεια του 2013 και 30% στην εξαετία μεταξύ 2008-2013, τείνει να ελαχιστοποιείται, καθώς αυξάνονται τα μέτρα λιτότητας και κατ' επέκταση οι δείκτες ανεργίας.

Η αύξηση του πληθυσμού που κινδυνεύει από φτώχεια αποτελεί ένα ακόμη χαρακτηριστικό επακόλουθο της οικονομικής κρίσης. Πράγματι, σε

⁴³ Βλ. Βασιλόπουλος, Α., «Του χρόνου θα έχουμε χάσει τη μισή αγοραστική δύναμη του 2009», Ελευθεροτυπία, 6.9.2013. Ανακτήθηκε στις 25.9.2013. Ανασύρθηκε από το URL: <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=384250>.

⁴⁴ Βλ. Βασιλόπουλος, 2013, ό.π.

ολόκληρη την Ευρώπη οι δείκτες της φτώχειας παρουσιάζονται να αυξάνονται αλματωδώς. Όπως μαρτυρούν δε οι σύγχρονες έρευνες, βασικό θύμα της οικονομικής ύφεσης η ηλικιακή ομάδα από 18 έως 24 ετών σε ολόκληρη την Ευρώπη.

Πιο αναλυτικά, οι νέοι μεταξύ 18 και 24 ετών υπήρξαν τα κυριότερα θύματα της οικονομικής κρίσης στην Ευρωπαϊκή Ένωση κατά την περίοδο μεταξύ 2008 και 2011, όπως παρατηρεί η έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Απασχόληση και τις Κοινωνικές Εξελίξεις στην Ευρώπη. Στο διάστημα αυτής της περιόδου οι πραγματικοί μισθοί μειώθηκαν αισθητά, οι νέοι άνεργοι, αλλά και οι άνεργοι της μέσης ηλικίας δυσκολεύονται όλο και περισσότερο να βρουν κάποια θέση εργασίας, ενώ αυξάνονται συνεχώς τα νοικοκυριά που ζουν στο όριο της φτώχειας και αδυνατούν να αντεπεξέλθουν σε απρόοπτα έξοδα.

Ακόμη, σύμφωνα με την προαναφερθείσα έκθεση, το ποσοστό των νέων στην Ευρωπαϊκή Ένωση που ζει κοντά στο όριο της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού αυξήθηκε την περίοδο 2008 έως 2011 κατά 1,2%, ενώ κατά 1,3% αυξήθηκε το αντίστοιχο ποσοστό του άνεργου πληθυσμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Πιο συγκεκριμένα, στο διάστημα αυτό ο κίνδυνος της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού για τους νέους αυξήθηκε στην Ελλάδα περίπου κατά 6 με 7%, ενώ παρόμοια ποσοστά εντοπίζονται και σε άλλες χώρες της Ευρώπης, όπως η Ισπανία και η Εσθονία⁴⁵.

Αξίζει στο σημείο αυτό να αναφερθεί ότι μία από τις σημαντικότερες πληγές της οικονομικής κρίσης είναι η μακροχρόνια ανεργία, που ξεπερνά δηλαδή τους 12 συνεχόμενους μήνες. Ειδικότερα, παρατηρείται ότι το 80% των ανέργων στην Ελλάδα παραμένει στο ίδιο καθεστώς μετά από δωδεκάμηνη αναζήτηση εργασίας, ενώ μόλις το 10% εξ αυτών καταφέρνει να βρει κάποια –έστω περιστασιακή- απασχόληση. Επιπλέον φαίνεται ότι κατά την ίδια περίοδο, το μέσο διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών μειώθηκε σε

⁴⁵ Βλ. Βασιλόπουλος, 2013, ό.π.

ονομαστικούς όρους κατά 13% στην Ελλάδα, ενώ εξακολουθούν σήμερα να σημειώνονται αυξανόμενες μειώσεις⁴⁶.

Η έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής επισημαίνει επιπροσθέτως ότι η κατάσταση των νοικοκυριών με χαμηλά εισοδήματα επιδεινώθηκε ιδιαίτερα στην Ελλάδα με το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης. Σήμερα λοιπόν το ποσοστό των νοικοκυριών που δηλώνει ότι μετά βίας ανταποκρίνεται στις βασικές του βιοποριστικές και στεγαστικές ανάγκες έχει αυξηθεί κατά 5% στην Ελλάδα, στην Ουγγαρία. Παράλληλα, το 11% των Ελλήνων δήλωνε το 2011 ότι αντιμετωπίζει δυσκολίες στην αποπληρωμή του στεγαστικού δανείου, ή στην κάλυψη του ενοικίου οικίας, ποσοστό το οποίο σήμερα πλησιάζει το 15%.

Σύμφωνα δε με τα συμπεράσματα της εν λόγω έκθεσης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η επιδείνωση της οικονομικής κατάστασης των νοικοκυριών, στα περισσότερα κράτη- μέλη, είχε άμεσο αντίκτυπο και στη δυνατότητά τους να αντιμετωπίσουν απρόοπτες δαπάνες και έξοδα, ενώ από τις αρχές του 2013 σημειώνονται ακόμη σημαντικότερες αυξήσεις στο ποσοστό του πληθυσμού με εισόδημα κάτω από το 40% του εθνικού μέσου όρου⁴⁷.

Σε κάθε περίπτωση, οι δυσμενείς συνθήκες που επικρατούν στην σύγχρονη Ελλάδα λόγω της οικονομικής κρίσης και της παρελκόμενης έλλειψης προοπτικών έχουν δημιουργήσει ένα μεγάλο ρεύμα μετανάστευσης από την χώρα στις ισχυρότερες οικονομίες της Ευρώπης και του κόσμου. Ειδικότερα, το πρώτο εξάμηνο του 2012 μετανάστευσαν στη Γερμανία 15.800 Έλληνες, δηλαδή 6.900 περισσότεροι από το πρώτο μισό του 2011⁴⁸. Παράλληλα, οι περισσότερες έρευνες παρατηρούν ότι η πλειοψηφία των αιτούντων άδειας για εργασία και διαμονή στην Αυστραλία και την Ευρώπη

⁴⁶ Βλ. Νικολαΐδης, Γ., Παραλληλισμοί των επιπτώσεων των πολιτικών του ΔΝΤ στην Ελλάδα και διεθνώς, *Δρόμος*, 13.4.2012, σελ. 11.

⁴⁷ Βλ. Βασιλόπουλος, 2013, ό.π.

⁴⁸ Βλ. Ρομπόλης, Σ., Κρίση και μετανάστευση, *Τα Νέα*, 27.02.2013, σελ. 20.

αποτελείται από νεαρούς Έλληνες επιστήμονες ηλικίας 25 έως 40 ετών, γεγονός που δημιουργεί αρνητικές προοπτικές ανάπτυξης για την χώρα⁴⁹.

2.3.4. Επιπτώσεις στα κεκτημένα δικαιώματα

Όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενα κεφάλαια, μέσω της Σύμβασης Δανειακής Διευκόλυνσης το ελληνικό κράτος έχει επί της ουσίας παραιτηθεί από τα δικαιώματά του επί της εθνικής κυριαρχίας του και έχει παραχωρήσει το δικαίωμα της εκμετάλλευσης των εθνικών πόρων της χώρας, ενεργειακών και μη, στους δανειστές εταίρους μας. Πολύ συχνά, η διάθεση της γης, της ενέργειας και των υποδομών που αποτελούν εν πολλοίς τη δημόσια περιουσία της Ελλάδας έχουν προσωρινά παραχωρηθεί για εκμετάλλευση από τους δανειστές σε εξευτελιστικά χαμηλά κόστος⁵⁰. Υπό αυτή την έννοια παρατηρούμε ότι το δικαίωμα μιας χώρας στην αυτοδιάθεση και την αυτοδιαχείριση της κληρονομιάς της έχει τεθεί υπό σοβαρή υπονόμευση κατά τα χρόνια της βαθύτατης οικονομικής ύφεσης.

Από την άλλη πλευρά, όπως μπορεί κανείς να συμπεράνει βάσει των όσων προειπώθηκαν, τα θεμελιώδη δικαιώματα της πρόσβασης στην υγεία και την παιδεία έχουν τεθεί υπό αμφισβήτηση και περιορισμούς. Το υψηλό ιδιωτικό κόστος για τη λήψη υπηρεσιών υγείας και εκπαίδευσης από τους πολίτες, η συγχώνευση των αντίστοιχων μονάδων και των φορέων, οι εκπτώσεις στην ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών και η μειωμένη οικονομική δύναμη της λαϊκής μάζας, ώστε να απευθυνθεί σε ιδιωτικούς παρόχους έχει οδηγήσει στην ελλιπή πρόσβαση του πολίτη στην υγεία και την εκπαίδευση⁵¹.

Από την άλλη πλευρά, αξίζει να αναφερθεί ότι το Μνημόνιο έχει πλήξει σημαντικά τα κεκτημένα εργασιακά δικαιώματα, τα οποία αποτέλεσαν

⁴⁹ Βλ. Νέκου, Μ., ΕΕ: Η οικονομική κρίση χτυπά τους νέους με ανεργία και φτώχεια, *Το Βήμα*, 8.2.2013, σελ. 24.

⁵⁰ Βλ. Μαραβέγιας, 2013, ό.π., σελ 25-26.

⁵¹ Βλ. Παπασαραντόπουλος, 2013, ό.π., σελ. 37-42.

απότοκο θελλωδών αγώνων και θυσιών του περασμένου αιώνα. Το εργασιακό ωράριο οκτάωρης διάρκειας, η αμοιβόμενη υπερωριακή εργασία, η αδέκαστη διαιτησία ανάμεσα στον εργοδότη και τον εργαζόμενο, οι συλλογικές συμβάσεις εργασίας, η αποζημίωση των απολυμένων και μια σωρεία άλλων δικαιωμάτων έχουν πια απολέσει τον υποχρεωτικό τους χαρακτήρα και βρίσκονται στην ευχέρεια της εκάστοτε εργοδοσίας. Πολύ περισσότερο, το ίδιο το δικαίωμα των εργαζόμενων στην απεργία έχει τεθεί υπό σοβαρή αμφισβήτηση, όπως καταμαρτυρά η καταχρηστική ενεργοποίηση της επίταξης των απεργών που εφαρμόστηκε ευρέως στα μέσα του 2013 εις βάρος των εκπαιδευτικών του δημοσίου τομέα και των εργαζόμενων στα μέσα μαζικής μεταφοράς⁵².

Γενικότερα, η ανασφάλεια που έχει καλλιεργηθεί από την οικονομική κρίση στα κατώτερα ταξικά στρώματα και συνάμα η συστηματική αύξηση των δεικτών της ανεργίας έχουν αναγκάσει τον χαμηλόμισθο εργαζόμενο να συμβιβαστεί μέσω ατομικών συμβάσεων εργασίας με όρους που υποσκάπτουν τα εργασιακά του δικαιώματα, ενώ καθιστούν νόμιμη την εργασιακή του εκμετάλλευση. Παράλληλα, ο φόβος της ανεργίας έχει περιορίσει χαρακτηριστικά την ατομική αντίδραση γεγονός που έχει επιτρέψει στις μεγάλες επιχειρήσεις να θέτουν τους δικούς τους όρους εργασίας με βάση το κερδοσκοπικό τους συμφέρον. Έτσι, δεν είναι διόλου σπάνιο σήμερα το φαινόμενο των εργαζόμενων που απασχολούνται ημιαμοιβόμενοι ή με μεγάλες οφειλές εκ μέρους του εργοδότη, αλλά διστάζουν να ζητήσουν τα δεδουλευμένα τους εξαιτίας του φόβου της απόλυσης. Επιπλέον, το ισχύον νομικό καθεστώς ελάχιστα συνηγορεί υπέρ του εργαζομένου και κατά κανόνα προστατεύει τον εργοδότη⁵³.

Ο Χρήστος Ζέρβας (2010) επισημαίνει εύστοχα σε άρθρο του ότι η μνημονιακή πολιτική φθάνει να θίγει μερικά από τα κυριότερα ανθρώπινα δικαιώματα, που έως το 2008 θεωρούνταν αυτονόητα από την ελληνική κοινωνία. Ο ίδιος επισημαίνει ότι ο νόμος 3845/2010 που παρέχει ευρεία εξουσιοδότηση στην κυβέρνηση, ώστε να επικυρώνονται μέσω προεδρικών

⁵² Βλ. Κατοής, 2013, ό.π.

⁵³ Βλ. Μαραβέγιας, 2013, ό.π., σελ. 37-39.

διαταγμάτων σημαντικά ζητήματα που αγγίζουν τα θεμελιώδη και ανθρώπινα δικαιώματα αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της δημοκρατικής παρέκκλισης στην οποία έχει οδηγήσει η οικονομική ύφεση και το Μνημόνιο⁵⁴.

2.3.6. Η ενίσχυση της κοινωνικής ανισότητας

Όπως έχει ήδη παρατηρηθεί, φαίνεται ότι οι μεταρρυθμίσεις και τα αυξανόμενα μέτρα λιτότητας ελάχιστα έχουν επιτύχει να καταπολεμήσουν την φοροδιαφυγή και να ενισχύσουν την εθνική ανάπτυξη. Αντίθετα, έχουν υποβάλλει σε σκληρές δοκιμασίες τους μικρομεσαίους πολίτες, οι οποίοι φανερώνονται εξαντλημένοι από τη διαρκή φορολογική τους αφαίμαξη. Αξίζει δε να σημειωθεί ότι οι επιταγές του Μνημονίου έχουν στο σύνολό τους οριζόντιο χαρακτήρα, γεγονός που σημαίνει ότι δεν διαφοροποιούνται επί της ουσίας ανάλογα με τις ανάγκες, τις δυνατότητες και την οικονομική ευχέρεια του εκάστοτε νοικοκυριού. Αυτή η ισοπεδωτικά εξομοιωτική αντιμετώπιση πολιτών διαφορετικής οικονομικής ευχέρειας και ταξικής βαθμίδας έχει οδηγήσει στη καλλιέργεια ενός κλίματος έντονης δυσαρέσκειας και διαμαρτυρίας, που υποστηρίζει ότι η μνημονιακή πολιτική έχει αναζωπυρώσει τις κοινωνικές ανισότητες.

Πράγματι, ο αντισυνταγματικός χαρακτήρας της πλειοψηφίας των μνημονιακών συμφωνιών έχει προκαλέσει με τη σειρά του σοβαρές εξεγέρσεις από τα τέλη του 2008 μέχρι σήμερα. Χαρακτηριστική θεωρείται η ιστορική εξέγερση του Δεκέμβρη του 2008, εξ αφορμής της άδικης δολοφονίας του 15χρονου μαθητή Αλέξανδρου Γρηγορόπουλου από έναν αστυνομικό σε υπηρεσία, η μαζική εξέγερση των πολιτών της Κερατέας της Αττικής κατά τα μέσα του 2011, αλλά και η εξέγερση του κινήματος των πολιτών της Χαλκιδικής ενάντια στην οικονομική εκμετάλλευση του φυσικού και μεταλλευτικού πλούτου της περιοχής από ιδιωτικές επιχειρήσεις κατά το 2013.

⁵⁴ Βλ. Ζέρβα, Χ., Το Μνημόνιο παραβιάζει τα ανθρώπινα δικαιώματα, Ελευθεροτυπία, 18.6.2010. Ανακτήθηκε στις 25.9.2013. Ανασύρθηκε από το URL: <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=174360> και Παράρτημα Α.

Από την άλλη πλευρά, η εντεινόμενη κοινωνική ανισότητα που αποτελεί ίσως το πλέον κατεστημένο σημείο των καιρών της κρίσης, έχει αρχίσει να απειλεί σοβαρά τον κοινωνικό ιστό με διάρρηξη. Πράγματι, η κρίση που γνώρισε η Ευρώπη τα πρώτα χρόνια μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και, αργότερα, μετά το οικονομικό κραχ του '29, προετοίμασε το έδαφος για να ριζώσει ο φασισμός. Σήμερα, παρατηρείται ότι συμπτωματολογία εκείνων των οικονομικών κρίσεων, που γρήγορα απέκτησαν εξέχουσες κοινωνικές προεκτάσεις, θυμίζει πολύ την τρέχουσα περίπτωση. Η οικονομική ανασφάλεια, το κλίμα διάχυτης απογοήτευσης από τη δημοκρατία, η αναζήτηση μιας συλλογικής ταυτότητας μέσα στο γενικό κλίμα ανισότητας οδηγούν και τώρα, όπως τότε, στην ανάπτυξη αντικοινωνικών ιδεολογημάτων που θέτουν σε κίνδυνο την δημοκρατία. Βεβαίως η οικονομική κρίση και η λαϊκή διάθεση δεν αρκούν, για την ανάπτυξη του φασισμού χρειάζεται μια ηγέτιδα δύναμη, μια φιγούρα έτοιμη να προβεί σε προκλητικές ρητορείες που πυροδοτούν την πόλωση και την εμφύλια λαϊκή πολεμική⁵⁵. Στην ελληνική πραγματικότητα, το κυρίαρχο σύμπτωμα της ανάπτυξης του φασισμού ως απότοκου της κρίσης ήλθε με την άνοδο του νεοναζιστικού κόμματος της Χρυσής Αυγής και την εκλογή του ως κοινοβουλευτικού κόμματος. Η απήχησή του στη λαβωμένη ηθικά κοινωνία ήταν τέτοια, ώστε μια αξιοσημείωτη και αυξανόμενη πληθυσμιακά μειοψηφία να επικροτεί τις εγκληματικές δραστηριότητες που περιελάμβαναν μεταξύ άλλων την άσκηση βίας σε αλλόδοξους, αλλοδαπούς και αντιφρονούντες.

Πράγματι, έχει παρατηρηθεί επανειλημμένως ότι οι φασιστικές ιδέες και τα φασιστικά κινήματα ανθούν σε καταστάσεις κρίσης. Η τωρινή οικονομική ύφεση προκαλεί το φόβο ότι οι δημοκρατικοί θεσμοί δεν έχουν τη δύναμη να δημιουργούν θέσεις εργασίας και ευημερία και ενθαρρύνει την αναζήτηση εναλλακτικών λύσεων. Την παρούσα στιγμή, όταν οι αριστερές λύσεις έχουν απαξιωθεί, κερδίζουν έδαφος δεξιές λύσεις κάθε μορφής, ανάμεσα στις οποίες και ο φασισμός.

⁵⁵ Βλ. Ευστρατόγλου Α., *Οικονομική κρίση και μέθοδοι αναζήτησης εργασίας*, 2012, Αθήνα, Ερευνητική ομάδα απασχόλησης και εργασιακών σχέσεων: σελ. 17-23.

Υπό αυτή την οπτική οι σοβαρότερες επιπτώσεις της οικονομικής ύφεσης στην ελληνική κοινωνία και πραγματικότητα έχουν σαφείς κοινωνικές προεκτάσεις και τείνουν να καταλύσουν κατακτήσεις πέραν των υποδομών και των οικονομικών επιτευγμάτων. Κατακτήσεις, όπως είναι οι δημοκρατικοί θεσμοί, η κουλτούρα υπέρ της ανθρώπινης ισότητας και ο σεβασμός στο ανεξάρτητο όργανο της δικαιοσύνης μέσω της ενθάρρυνσης της αυτοδικίας ενάντια σε καθετί διαφορετικό⁵⁶.

2.4. Κρίση και καταναλωτική συμπεριφορά

Παραδοσιακά κατά την διάρκεια των διαφόρων κρίσεων οικονομικής φύσεως παρατηρείται μια σειρά από αλλαγές στη καταναλωτική συμπεριφορά. Από τη μία το κάθε νοικοκυριό επιχειρεί να μειώσει ραγδαία τις καταναλωτικές του δαπάνες κι από την άλλη οι προτιμήσεις του μεταβάλλονται καθώς στρέφονται τώρα στην εξασφάλιση προϊόντων χαμηλότερης τιμής ή και υποκατάστατων προϊόντων. Ένας μεγάλος αριθμός καταναλωτών, επίσης, δείχνει να προτιμά να αγοράζει προϊόντα από μεγάλα καταστήματα και αλυσίδες εμπορικών επιχειρήσεων, οι οποίες μπορούν να τους εξασφαλίσουν χαμηλότερες τιμές κόστους και συνάμα τη δυνατότητα εξόφλησης σε δόσεις⁵⁷.

Πράγματι, η βαθειά οικονομική ύφεση, η αυξανόμενη ανεργία και η διάχυτη ανασφάλεια έχουν αλλάξει τις αγοραστικές συνήθειες των πολιτών. Η χαμηλή τιμή και όχι η καλή ποιότητα αποτελεί τώρα το βασικό κριτήριο της επιλογής και της αγοράς ενός προϊόντος. Μάλιστα, καθώς η αγοραστική κίνηση έχει μειωθεί δραματικά, όπως αναφέρθηκε, ένα μικρό πλήθος επιχειρήσεων, ο αριθμός των οποίων μεγαλώνει διαρκώς, σημαίνει τη παύση της λειτουργίας του⁵⁸.

⁵⁶ Βλ. Μαραβέγιας, 2013, ό.π., σελ. 37-39.

⁵⁷ Βλ. Γκούσκος, 2013, ό.π.: σελ. 18-19.

⁵⁸ Βλ. Ευθυμίου, Κανανίδου & Μανωλακούδη, 2009, ό.π.: σελ. 13-16 και 33-34.

2.5. Κρίση και επιχειρηματικότητα

Όπως ειπώθηκε προηγουμένως, το ξέσπασμα της κρίσης από τη πρώτη της εμφάνιση το 2008 έως σήμερα έχει επηρεάσει όλο το φάσμα της οικονομικής δραστηριότητας στην ελληνική επικράτεια. Οι πρόσφατες έρευνες καταδεικνύουν ότι το επιχειρηματικό κλίμα στην Ελλάδα χαρακτηρίζεται από διαρκή επιδείνωση.

Παρόλο που σήμερα οι περισσότεροι επίδοξοι επιχειρηματίες παραδέχονται ότι οι διαδικασίες σύστασης μιας νέας επιχείρησης έχουν κατά πολύ απλοποιηθεί στη προσπάθεια του κράτους να προσφέρει κίνητρα στους νέους επιχειρηματίες και να επιταχύνει τους ρυθμούς ανάπτυξης, το γεγονός δεν φαίνεται να έχει όντως ενισχύσει την επιχειρηματικότητα στη χώρα. Η αυξημένη φορολόγηση, η συρρίκνωση της αγοραστικής δυνατότητας του καταναλωτικού κοινού, η έλλειψη ρευστότητας και η χαμηλή εμπορική δραστηριότητα αποτελούν παράγοντες που αποθαρρύνουν τον νέο επιχειρηματία από την λήψη μιας νέας πρωτοβουλίας και την ίδρυση καινοτόμων επιχειρήσεων⁵⁹.

⁵⁹ Βλ. Γκούσκος, 2013, ό.π.: σελ. 125-126.

Κεφάλαιο 3. Προτάσεις για την έξοδο από την οικονομική κρίση

3.1. Η αναγκαιότητα των νέων προτάσεων

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, πολλές διαφορετικές απόψεις έχουν μέχρι σήμερα εκφραστεί σχετικά με τα αίτια, αλλά και τις διεξόδους από την οικονομική ύφεση που έχει πλήξει σημαντικά την χώρα. Ανάλογα με τις ιδεολογικές του αντιλήψεις και το υπόβαθρο των γνώσεών του, ο εκάστοτε εκφραστής μιας εν δυνάμει λύσης ικανής να βγάλει την Ελλάδα από την κρίση παρουσιάζεται να διατυπώνει διαφορετικές απόψεις. Στο σημείο αυτό, λοιπόν, κρίνεται επιτακτική η ανάγκη για την διατύπωση τεκμηριωμένων, αντικειμενικών και ανεξάρτητων από πολιτικά ιδεολογήματα απόψεων επιστημονικού χαρακτήρα⁶⁰.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η έκθεση του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ), όπως αυτή δημοσιεύθηκε κατά τα τέλη του 2013 ξεσήκωσε θύελλα συζητήσεων αναφορικά με τα μέτρα που θα έπρεπε τελικά να παρθούν προκειμένου να αμβλύνουν τις συνέπειες της ύφεσης, αλλά και να συμβάλουν στην ανάπτυξη μιας προοπτικής εξόδου από την κρίση. Πιο συγκεκριμένα, η έκθεση αυτή παρείχε προτάσεις που αφορούσαν τη λήψη 329 διαρθρωτικών μέτρων με απώτερο στόχο την έξοδο της χώρας από την βαθειά οικονομική ύφεση⁶¹. Κατά κανόνα τα μέτρα αυτά προέβλεπαν τη κατάργηση μιας σειράς από νομοθετικές διατάξεις οι οποίες θεωρήθηκαν ως παρακωλυτικές για την οικονομία και συγκεκριμένα για τέσσερις βασικούς τομείς της:

⁶⁰ Βλ. Λίτσης, Μ. *Debtocracy: Ο κόσμος διψά για διαφορετικές προτάσεις εξόδου από την κρίση*. *Ελευθεροτυπία*, 26.4.2011, σελ. 12.

⁶¹ Βλ. Κούτρης, Α., *Σημειώσεις μαθήματος. Προτάσεις εξόδου της χώρας μας από την κρίση*, 2013, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο. Διατίθεται στο http://www.idis.gr/wp-content/uploads/Koutris_Protaseis1.pdf

- Το λιανικό εμπόριο,
- την επεξεργασία τροφίμων,
- τον τουρισμό και
- τα οικοδομικά υλικά⁶².

Μερικά ενδεικτικά μέτρα που πρότεινε στην εν λόγω έκθεση του ο ΟΟΣΑ ήταν:

- Η πώληση μη συνταγογραφούμενων φαρμάκων και από τα σουπερμάρκετ.
- Η πλήρης απελευθέρωση της λειτουργίας των εμπορικών καταστημάτων και τις Κυριακές.
- Η κατάργηση του φόρου υπέρ τρίτων στη διακίνηση των αλεύρων.
- Η απελευθέρωση της τιμολόγησης των μη συνταγογραφούμενων φαρμάκων και η διακίνησή τους και εκτός φαρμακείων.
- Να επιτραπεί για κάθε νέο απορρυπαντικό που κυκλοφορεί στην αγορά να μην απαιτείται ειδική άδεια από το Γενικό Χημείο του Κράτους.
- Η απαγόρευση πώλησης προϊόντων πρόσμειξης ελαιολάδου με άλλα έλαια.
- Η διάθεση ψωμιού και από καταστήματα που δεν πωλούν τρόφιμα⁶³.

Ο βασικός αντίλογος ενάντια των παραπάνω προτεινόμενων μέτρων εξέφρασε την άποψη ότι η εφαρμογή τους αποβαίνει σε πολλά σημεία αδύνατη, αλλά και άστοχη, αφού δεν εξασφαλίζει την πολυπόθητη αύξηση του ΑΕΠ, που θα σήμαινε την δημιουργία μιας προοπτικής για την σταδιακή έξοδο από την κρίση. Πολλοί μάλιστα επεσήμαναν ότι μια πιθανή εφαρμογή των παραπάνω προτάσεων θα σήμαινε την διεύρυνση της καθιέρωσης του

⁶² Βλ. OECD, *Competition assessment reviews: Greece*, 2013, Athens-Berlin, Hellenic Competition Commission. Διατίθεται στο <http://www.tovima.gr/files/1/2013/11/27/oosa.pdf>

⁶³ Βλ. OECD, 2013, *ό.π.*

προτύπου της οικονομίας της αγοράς, γεγονός που τελικά δεν θα συνέδραμε στην ελάφρυνση της κοινωνίας και του κράτους από τις συνέπειες της κρίσης, αλλά θα ενίσχυε ακόμη περισσότερο την ευημερία των υψηλότερων κοινωνικών στρωμάτων και την δυσπραγία της κατώτερης κοινωνικής τάξης.

Βεβαίως μέχρι σήμερα η ελληνική κυβέρνηση και η Τρόικα δεν έχουν προχωρήσει στην εφαρμογή της πλειοψηφίας των προτεινόμενων διαρθρωτικών μέτρων της σχετικής έκθεσης του ΟΟΣΑ. Ωστόσο, είναι δόκιμο να σημειωθεί ότι οι αντιδράσεις που ξεσηκώθηκαν εξ αφορμής των παραπάνω προτάσεων έφεραν στο φως ακόμη πιο έντονα την ανάγκη για αμερόληπτες και τεκμηριωμένες προτάσεις και δη για προτάσεις που να μην βάλουν το κοινωνικό πρόσωπο του κράτους και να μην προωθούν τη περαιτέρω εξάντληση της μεσαίας και της χαμηλής κοινωνικής τάξης.

Με βάση τα παραπάνω, επιχειρείται στις ακόλουθες ενότητες η διατύπωση ορισμένων ευρέων προτάσεων οι οποίες θα μπορούσαν να συμβάλουν στην βελτίωση του οικονομικού τοπίου της χώρας και στη δημιουργία συνθηκών κατάλληλων για την διασφάλιση της πορείας εξόδου από την βαθύτατη οικονομική κρίση⁶⁴.

3.2. Έμφαση στα πραγματικά αίτια

Στα πρώτα δύο κεφάλαια της εργασίας αναλύθηκαν εκτενώς οι λόγοι για τους οποίους η Ελλάδα του 21^{ου} αιώνα βρέθηκε αντιμέτωπη με μια έντονη οικονομική κρίση την οποία δεν έχει ακόμη κατορθώσει να αποτινάξει με μικρές έστω βελτιώσεις της υφιστάμενης κατάστασης. Κατά την γνώμη μου η αδυναμία του ελληνικού κράτους να διαχειριστεί αποτελεσματικά τη σημερινή πρόκληση οφείλεται στο γεγονός ότι τα μέτρα τα οποία λαμβάνει σωρηδόν δεν απηχούν στα πραγματικά αίτια της ύφεσης.

⁶⁴ Βλ. Κλωσσάς, Α., Ο χρόνος μετράει υπέρ των δανειστών, *Ελευθεροτυπία*, 4.3.2014. Διατίθεται στο <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=418543>

Οι δυσμενείς όροι των πρώτων δανειακών συμφωνιών του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα, οι οποίοι οδήγησαν με μαθηματική ακρίβεια στην εκτίναξη του εξωτερικού χρέους της χώρας, δεν βελτιώνονται στο ελάχιστο. Αντίθετα, μια ασύμφορη οικονομική πολιτική φροντίζει να διαιωνίσει τα κακώς κείμενα εμπλέκοντας τη χώρα σε ολοένα και περισσότερες παρόμοιες οικονομικές συμφωνίες. Αν λοιπόν ο κρατικός υπερδανεισμός και δη υπό δυσμενείς όρους είναι εκείνος που οδήγησε την ελληνική οικονομία σε κατάρρευση, ο κρατικός μηχανισμός δεν έχει αλλάξει στο ελάχιστο την υπερδανειακή του πολιτική, αλλά ενισχύει το εξωτερικό χρέος με νέα δάνεια⁶⁵.

Η έλλειψη ρευστότητας που μαστίζει την ελληνική αγορά δεν έχει αντιμετωπιστεί πραγματικά, αφού τούτο θα προϋπέθετε την ενθάρρυνση των επενδύσεων και μια σειρά από παρεμβάσεις για τη τόνωση της αγοράς και των εξαγωγών. Τέτοιου είδους παρεμβάσεις θα μπορούσαν να βοηθήσουν να αυξηθεί η ροή χρήματος στις αγορές και να βελτιωθεί η καταναλωτική δύναμη των ελληνικών νοικοκυριών. Όμως τα δάνεια που λαμβάνονται διαρκώς από τους ξένους εταίρους αποδίδονται κυρίως για την αποπληρωμή των ίδιων τους των τόκων, αλλά και των υψηλών τόκων παλαιότερων δανείων. Παρατηρούμε δηλαδή ότι τα νέα δάνεια δεν διοχετεύονται στην ελληνική αγορά με τη μορφή ρευστού χρήματος, ώστε να μπορέσει εκείνη να παράξει με τη σειρά της υπεραξία, η οποία θα μπορούσε να αξιοποιηθεί για τη διευθέτηση των παλαιότερων δανείων μέσω της φορολόγησης. Αντίθετα, το ελάχιστο ποσοστό των δανείων που προορίζεται για τη στήριξη της εγχώριας αγοράς προσφέρεται παραδοσιακά στις ιδιωτικές τράπεζες για την ανακεφαλαιοποίησή τους. Με άλλα λόγια, η ελληνική κοινωνία εξαναγκάζεται σε σκληρές θυσίες, χωρίς ωστόσο να μέλλει να απολαύει οποιοδήποτε όφελος από την διαδικασία αυτή⁶⁶.

⁶⁵ Βλ. Κοτζιάς, Ν., *Η πολιτική σωτηρίας ενάντια στην Τρόικα*, 2012, Αθήνα, Εκδόσεις Λιβάνη.

⁶⁶ Βλ. Κοτζιάς, Ν., 2012, ό.π., σελ. 61-64 και Παπασαραντόπουλος, Π., *Μύθοι και στερεότυπα της κρίσης*, 2012, Αθήνα, Εκδόσεις Επίκεντρο, σελ. 19-23.

3.3. Θεσμικές μεταρρυθμίσεις

Από την άλλη πλευρά, το κράτος έχει προχωρήσει σε μια σειρά από θεσμικές αλλαγές οι οποίες υπονομεύουν τη δημοκρατία, ενώ συνάμα καθιστούν αμφίβολη τη στήριξη της οικονομικής πολιτικής από τη λαϊκή μάζα των ψηφοφόρων. Η ολοένα πιο συγκεντρωτική πολιτική, με τον υπουργό οικονομικών να μπορεί πλέον να ενεργοποιήσει διακρατικές συμφωνίες δίχως την απαραίτητη έγκριση του κοινοβουλίου έχει θέσει σε αμφισβήτηση τη δημοκρατικότητα των διαδικασιών.

Επιπλέον, η δυνατότητα των πολιτικών να αυθαιρετούν, αθετώντας το προεκλογικό τους πρόγραμμα, τις πολιτικές τους θέσεις και τις προγραμματικές τους υποσχέσεις, χαλκεύοντας τις εθνικές στατιστικές έρευνες και παρεμβαίνοντας στην επικοινωνιακή διαμόρφωση της κοινής γνώμης έχουν καλλιεργήσει στο λαό την εντύπωση ότι δεν προστατεύεται από το ισχύον πολιτικό και πολιτειακό σύστημα. Πολύ περισσότερο, η λαϊκή μάζα διέπεται σήμερα από την πεποίθηση ότι είναι πλήρως αποκλεισμένη από την εξουσία και τις αποφάσεις, γεγονός που αφενός δεν ενθαρρύνει τη συνεργασία πολιτών και κρατικού μηχανισμού για την έξοδο από τη κρίση, αφετέρου συνεπάγεται την εμφάνιση νέων κοινωνικών προβλημάτων και συγκρούσεων.

Έχω, λοιπόν, τη γνώμη ότι η κυβερνώσα τάξη είναι ανάγκη να επαναφέρει όλες εκείνες τις θεσμικές διατάξεις που έδιναν έμφαση στην ισότητα όλων των μελών της ελληνικής κοινωνίας, αλλά και να εκσυγχρονήσει το θεσμικό της πλαίσιο με την κατάργηση διατάξεων που μάλλον ενισχύουν, παρά ελαχιστοποιούν το κοινωνικό χάσμα. Τέτοιοι θεσμοί είναι εκείνοι που προσφέρουν κάποιο προβάδισμα στους κοινοβουλευτικούς εκπροσώπους έναντι των απλών πολιτών απέναντι στο νόμο, θέτοντας υπό αμφισβήτηση την αναγνώριση της κοινωνικής ισότητας, όπως επί παραδείγματι, η βουλευτική ασυλία.

Εφόσον, δηλαδή, εξαιτίας της οικονομικής κρίσης ο κρατικός μηχανισμός αδυνατεί αυτή τη στιγμή να στηρίξει τον λαό με την ενίσχυση των εισοδημάτων του και τις αυξημένες κοινωνικές παροχές προς αυτόν, είναι

δόκιμο να τονώσει τα δικαιώματά των πολιτών, να αναβαθμίσει τη θέση τους και να εκδημοκρατίσει πλήρως τη νομοθεσία του. Μέσω αυτής της αναβάθμισης οι πολίτες μπορούν να αναλάβουν ενεργότερο και πιο καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση και την αποδοχή ενός πολιτικού προγράμματος για την έξοδο από την κρίση. Επιπλέον, μια τέτοια πολιτική εξίσωση της ελληνικής κοινωνίας θα μπορούσε να σημαίνει τον καλύτερο έλεγχο της εξουσίας και συνάμα τον περιορισμό της αυθαιρεσίας των πολιτικών προσώπων με απώτερο σκοπό την αποκόμιση προσωπικών οφελών και κέρδους⁶⁷.

Στον τομέα της Υγείας, η σύσταση ανεξάρτητης ελεγκτικής επιτροπής, που με διαφάνεια θα δημοσιεύει τα πορίσματά της και θα καθορίζει τα ποσά που χρειάζονται για την πλήρη, σφαιρική και οργανωμένη λειτουργία του τομέα της Υγείας, θα ήταν άκρως ωφέλιμη. Το ελληνικό κράτος θα μπορούσε να δώσει πολλά κίνητρα στο εγχώριο επιστημονικό προσωπικό που σήμερα «εξάγεται» στις ευρωπαϊκές χώρες, ώστε να παραμείνει στην Ελλάδα και να βελτιώσει την ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών.

Τέλος, η αναθεώρηση της νομοθεσίας για τον περιορισμό των αντικοινωνικών πρακτικών και των ρατσιστικών ή φασιστικών ιδεολογημάτων που υπονομεύουν τη δημοκρατία και τους κοινοβουλευτικούς θεσμούς είναι απαραίτητη για τη προστασία της ελληνικής κοινωνίας.

3.4. Παρεμβάσεις στην προβληματική της ρευστότητας

Η έλλειψη ρευστότητας στην ελληνική αγορά αποτελεί σήμερα μείζον πρόβλημα για την εγχώρια οικονομία. Η παροχή κινήτρων σε παραγωγικές συλλογικότητες, η εκ νέου δημιουργία κρατικού τραπεζικού δικτύου που να μπορεί να προσφέρει δάνεια με ευνοϊκούς για τους δανειολήπτες όρους, η ενθάρρυνση της λήψης επιχειρηματικών πρωτοβουλιών με επίκεντρο τη

⁶⁷ Βλ. Παπασαραντόπουλος, 2012, ό.π., σελ. 90-96.

καινοτομία μπορούν να συμβάλλουν καθοριστικά στη βελτίωση της ρευστότητας⁶⁸.

Καθώς η ογκώδης γραφειοκρατία αποτελεί μian ακόμη πληγή του ελληνικού κρατικού μηχανισμού, η απλοποίηση των διαδικασιών για την έναρξη νέων επιχειρήσεων και εξαγωγικών δραστηριοτήτων μπορεί να αναπτρώσει την παραγωγή, να συνδράμει στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και να τονώσει την λαβωμένη ρευστότητα.

Τέλος, θεωρώ απαραίτητη τη πάταξη και τη δίωξη της φοροδιαφυγής κυρίως των μεγάλων επιχειρήσεων. Τούτο θα μπορούσε να αποφέρει άμεσα μεγάλα ποσά στα ταμεία του κράτους, να ανανεώσει την εμπιστοσύνη του λαού στην ελληνική δικαιοσύνη, αλλά και να ελαφρύνει τα κατώτερα οικονομικά στρώματα από την υπερβολική φορολογία⁶⁹.

Μέσω των προαναφερθεισών παρεμβάσεων ο ελληνικός κρατικός μηχανισμός θα μπορέσει να καλλιεργήσει το πνεύμα συνεργασίας που χρειάζεται ανάμεσα σ' εκείνον και τη λαϊκή πλειοψηφία προκειμένου να διανύσει τη δύσβατη πορεία προς την έξοδο από τη κρίση, χωρίς να αναλώνεται στην αντιμετώπιση νέων μετώπων, που δημιουργούνται ως συνέπεια της κρίσης, όπως είναι η βία, ο ρατσισμός, η αυτοδικία⁷⁰.

⁶⁸ Βλ. Γκούσκος, Γ., *Η ενίσχυση της επιχειρηματικότητας ως απάντηση στην οικονομική κρίση*, 2013, Πειραιάς, Πανεπιστήμιο Πειραιώς, σελ. 78-81.

⁶⁹ Βλ. Γιαννάρας, 2012, ό.π., σελ 78-79.

⁷⁰ Βλ. Καζάκης, 2011, ό.π.

Συμπεράσματα

Με βάση όσα αναφέρθηκαν στις παραπάνω είναι δυνατόν να διαπιστώσεις κανείς ότι με την προσχώρηση του ελληνικού κράτους στην οικονομική κηδεμονία του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, η ελληνική κοινωνία γνώρισε μια σειρά από ανακατατάξεις. Οι ανακατατάξεις αυτές δεν περιορίστηκαν στο οικονομικό σκέλος, αλλά έθιξαν επίσης πολιτικά και κοινωνικά ζητήματα της καθημερινότητας. Πράγματι, η βαθεία ύφεση με την οποία βρίσκεται αντιμέτωπη η χώρα υπονομεύει συστηματικά και σοβαρά μια σωρεία κεκτημένων δικαιωμάτων του προηγούμενου αιώνα, που θεωρούνταν μέχρι πρότινος αυτονόητα, όπως είναι το εργασιακό δίκαιο.

Αξίζει να σημειωθεί ότι στη σύγχρονη Ελλάδα των μνημονίων και των περικοπών το κοινωνικό πρόσωπο του κράτους έχει με τη σειρά του τεθεί υπό αδιάλειπτη αμφισβήτηση, δεδομένου ότι οι απλοί πολίτες λαμβάνουν ολοένα λιγότερη υποστήριξη, κυρίως εκείνοι που ανήκουν στις ασθενέστερες οικονομικές τάξεις. Έτσι, δεν προκαλεί εντύπωση το γεγονός ότι, παρόλο που οι δείκτες ανάπτυξης σταδιακά αυξάνονται ενθαρρυντικά, η ποιότητα ζωής των πολιτών μειώνεται διαρκώς.

Όπως ειπώθηκε προηγουμένως, οι προοπτικές βελτίωσης της παρούσας κατάστασης, που χαρακτηρίζεται από δυσχέρεια, εμφανίζονται προς το παρόν μειωμένες, αφού οι όροι των συμφωνιών που έχουν υπογραφεί ανάμεσα στο ελληνικό κράτος και τους Ευρωπαίους δανειστές αποδεικνύονται εξαιρετικά δυσμενείς. Πιο συγκεκριμένα, οι τόκοι και τα επιτόκια επί των ετήσιων δόσεων της αποπληρωμής των δανείων είναι τέτοιοι, ώστε η εξόφληση τους παραμένει ακόμη αδύνατη. Επιπλέον, καθώς φαίνεται, οι αναδιαπραγματεύσεις του χρέους και τα αυξανόμενα μέτρα λιτότητας που λαμβάνονται δεν βοηθούν στην επίλυση του προβλήματος, αλλά τείνουν να το μεγιστοποιούν. Αυτό συμβαίνει κυρίως επειδή η οικονομική κρίση στην Ελλάδα ξεπερνά τις αιτίες που δημιούργησαν την παγκόσμια χρηματοπιστωτική ύφεση, η οποία σε συνδυασμό με την ασύμφορη εξωτερική δανειακή πολιτική της χώρας, έχει οδηγήσει το κράτος σε μια αδιέξοδη κρίση υπερδανεισμού.

Όπως υποστηρίχθηκε στο κεντρικό σώμα της παρούσης εργασίας, τα μέτρα που έχουν παρθεί για την διαφυγή της χώρας από αυτήν την αδιέξοδη κατάσταση, δεν επαρκούν, μιας και δεν αντιμετωπίζουν τα πραγματικά αίτια της ύφεσης. Πολύ περισσότερο, τα μέτρα έχουν επιβαρύνει φορολογικά τόσο πολύ τη μεσαία και τη κατώτερη οικονομική τάξη των πολιτών, ώστε έχουν συνθλίψει την αγοραστική δύναμη και μάλλον έχουν επιβαρύνει τη κατάσταση. Η αύξηση της ανεργίας, η μείωση της αγοραστικής δύναμης, η πτώση των μισθών και η υπερφορολόγηση έχουν επιφέρει πλήθος αρνητικών συνεπειών για τη χώρα και τη κοινωνία. Οι κοινωνικές εντάσεις έχουν αυξηθεί σημαντικά και τα ακραία κοινωνικά ιδεολογήματα (αναρχισμός, τρομοκρατία, νεοναζισμός, φασισμός κ.α.) συγκεντρώνουν όλο και περισσότερους οπαδούς. Παράλληλα, ο φόβος της ανεργίας έχει οδηγήσει τους εργαζόμενους στην συναινετική αποδοχή της καταπάτησης σχεδόν κάθε εργασιακού δικαιώματός τους προς όφελος των εργοδοτών.

Μπροστά σε αυτή την δυσμενή πραγματικότητα η ανάγκη για στοχευμένες παρεμβάσεις, που θα αμβλύνουν τις αρνητικές συνέπειες της ύφεσης και θα συμβάλλουν στη βελτίωση της οικονομικής κατάστασης της χώρας, είναι μεγάλη. Οι παρεμβάσεις αυτές χρειάζεται κατ' αρχάς να εστιάζουν στα πραγματικά αίτια της οικονομικής ύφεσης. Η αναδιαπραγμάτευση των δανειακών όρων που καθηλώνουν τη χώρα ως έρμαιο των δανειστών και η υιοθέτηση μιας νέας συμφωνίας με μειωμένα επιτόκια ενδέχεται να προωθήσει την ευκολότερη και ταχύτερη αποπληρωμή των χρεών. Κάτι τέτοιο θα συνέφερε εξίσου τους δανειστές και το ελληνικό κράτος, αφού από τη μία οι ευρωπαίοι εταίροι θα ελάμβαναν πιο γρήγορα και πιο ανώδυνα τα χρηματικά ποσά που τους οφείλονται κι από την άλλη οι Έλληνες θα υποχρεώνονταν σε λιγότερο «αιματηρές» θυσίες, ενώ θα μπορούσαν να έχουν την αισιόδοξη προοπτική της εξόδου από τη κρίση.

Οι θεσμικές μεταρρυθμίσεις που θα ενίσχυαν τον εκδημοκρατισμό της λειτουργίας του κράτους και της λήψης των αποφάσεων θα μπορούσαν εμμέσως να συμβάλλουν στην έξοδο από την κρίση. Η θεσμική προστασία των δικαιωμάτων των πολιτών και η υποστήριξή τους από τον κρατικό μηχανισμό θα μπορούσε να απαλύνει τις κοινωνικές εντάσεις και να

καλλιεργήσει ένα θετικότερο κλίμα συνεργασίας από τη πλευρά του λαού με τη πολιτική σκηνή στην πορεία της αντιμετώπισης της κρίσης.

Τέλος, η ενίσχυση της ρευστότητας στην ελληνική αγορά είναι απαραίτητη για την καταπολέμηση της ύφεσης. Πράγματι, η τόνωση της ρευστότητας θα μπορούσε να ενισχύσει την αγοραστική δύναμη του καταναλωτικού κοινού και να δημιουργήσει μια εγχώρια οικονομική κίνηση που θα επιτρέπει στους πολίτες να καταβάλουν υψηλότερου φόρους για την αντιμετώπιση του υπερδανεισμού, δίχως όμως να στερούνται τα απαραίτητα αγαθά για τον βιοπορισμό τους.

Βιβλιογραφία

Knight, J., *The Euro Crisis for Dummies*, 2010, West Sussex, John Wiley & Sons.

OECD, *Competition assessment reviews: Greece*, 2013, Athens-Berlin, Hellenic Competition Commission. Διατίθεται στο <http://www.tovima.gr/files/1/2013/11/27/oosa.pdf>

Αθανασάκης, Κ., Κυριόπουλος, Κ. και Πάβη, Ε., *Οικονομική Κρίση και Υγεία. Ένα δοκίμιο πολιτικής οικονομίας για την ανασυγκρότηση του υγειονομικού τομέα*, 2012, Αθήνα, Εκδόσεις Καστανιώτη.

Βασιλόπουλος, Α., Του χρόνου θα έχουμε χάσει τη μισή αγοραστική δύναμη του 2009, *Ελευθεροτυπία*, 6.9.2013. Ανακτήθηκε στις 25.9.2013. Ανασύρθηκε από το URL: <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=384250>.

Γιαννάρας, Χ., *Η καταστροφή ως ευκαιρία*, 2012, Αθήνα, Εκδόσεις Ιανός.

Γκούσκος, Γ., *Η ενίσχυση της επιχειρηματικότητας ως απάντηση στην οικονομική κρίση*, 2013, Πειραιάς, Πανεπιστήμιο Πειραιώς.

Ευθυμίου, Α., Κανακίδου, Χ. και Μανωλακούδη, Θ., *Η οικονομική κρίση του 2008 και πως επηρεάζει το κλάδο της ένδυσης στην Ελλάδα*, 2009, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Ευστρατόγλου Α., *Οικονομική κρίση και μέθοδοι αναζήτησης εργασίας*, 2012, Αθήνα, Ερευνητική ομάδα απασχόλησης και εργασιακών σχέσεων.

Ζάχου, Ι., Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην εκπαίδευση, *Το Έθνος*, 6.6.2012. Ανακτήθηκε στις 14.9.2013. Ανασύρθηκε από το URL: <http://www.ethnos.gr/entheta.asp?catid=23327&subid=2&pubid=63666258>.

Ζέρβα, Χ., Το Μνημόνιο παραβιάζει τα ανθρώπινα δικαιώματα, *Ελευθεροτυπία*, 18.6.2010. Ανακτήθηκε στις 25.9.2013. Ανασύρθηκε από το URL: <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=174360>.

Καζάκης, Δ., *Η Ελληνική Πομπηία. Το χρονικό μιας προαναγγελθείσας χρεοκοπίας*, 2011, Αθήνα, Εκδόσεις Το Ποντίκι.

Κατσής, Ν., Μνημόνιο και παιδεία, *Τα Νέα*, 26.4.2013, σελ. 17.

Κλωσσάς, Α., Ο χρόνος μετράει υπέρ των δανειστών, *Ελευθεροτυπία*, 4.3.2014. Διατίθεται στο <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=418543>

Κοτζιάς, Ν., *Η πολιτική σωτηρίας ενάντια στην Τρόικα*, 2012, Αθήνα, Εκδόσεις Λιβάνη.

Κούτρης, Α., *Σημειώσεις μαθήματος. Προτάσεις εξόδου της χώρας μας από την κρίση*, 2013, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο. Διατίθεται στο http://www.idis.gr/wp-content/uploads/Koutris_Protaseis1.pdf

Λίτσης, Μ. Debtocracy: Ο κόσμος διψά για διαφορετικές προτάσεις εξόδου από την κρίση. *Ελευθεροτυπία*, 26.4.2011, σελ. 12.

Μαγκλινής, Η., Η οικονομική κρίση μέσα από τα βιβλία, *Η Καθημερινή*, 16.3.2012, σελ. 18-19.

Μαλλιαρού, Μ. και Σαράφης, Π., Οικονομική κρίση. Τρόπος επίδρασης στην υγεία των πολιτών και τα συστήματα υγείας, *Βήμα Ασκληπιού*, 12.1.2012, σελ. 202-213.

Μαντάλης-Χατζηαγγελής, Α., *Διεθνείς Οικονομικές Κρίσεις*, 2012, Ηράκλειο, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Κρήτης.

Μανωλόπουλος, Ι., *Το «Επαχθές» Χρέος της Ελλάδας*, 2012, Αθήνα, Εκδόσεις Μελάρι.

Μαραβέγιας, Π., *Τα εκατό κομμάτια της κρίσης στην Ελλάδα, την Ευρώπη, τον κόσμο*, 2013, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση.

Μπουλούτζα, Π., Το Μνημόνιο μονόδρομος για την Υγεία, *Η Καθημερινή*, 7.7.2013, σελ. 24.

Νεγκής, Α., Το Μνημόνιο βλάπτει σοβαρά την Υγεία, *Ο κόσμος του επενδυτή*, 19.11.2012, σελ. 18-19.

Νέκου, Μ., ΕΕ: Η οικονομική κρίση χτυπά τους νέους με ανεργία και φτώχεια, *Το Βήμα*, 8.2.2013, σελ. 24.

Νικολαΐδης, Γ., Παραλληλισμοί των επιπτώσεων των πολιτικών του ΔΝΤ στην Ελλάδα και διεθνώς, *Δρόμος*, 13.4.2012, σελ. 11.

Παπαματθαίου, Μ., Όλες οι αλλαγές στην Παιδεία που φέρνει το μνημόνιο III, *Το Βήμα*, 6.11.2013, σελ. 15.

Παπασαραντόπουλος, Π., *Μύθοι και στερεότυπα της κρίσης*, 2012, Αθήνα, Εκδόσεις Επίκεντρο.

Ρομπόλης, Σ., Κρίση και μετανάστευση, *Τα Νέα*, 27.02.2013, σελ. 20.

Ρουμελιώτης, Π.Β., *Το άγνωστο παρασκήνιο της προσφυγής στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο*, 2011, Αθήνα, Εκδόσεις Λιβάνη.

Ρωμαίος, Γ., *Η Ελλάδα των Δανείων και των Χρεοκοπιών*, 2012, Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη.

Στρατσαλής, Γ., *Η ελληνική οικονομική κρίση του 2008*, 2010, Αθήνα, Αυτοέκδοση.

Συλλογικό, *Από την ένταξη στη κρίση. Ελλάδα και Ευρωπαϊκή Ένωση: 1981-2011*, 2012, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση.

Ταλιουρίδη, Σ., *Οι οικονομικές κρίσεις στην Ελλάδα από την εποχή του Τρικούπη μέχρι σήμερα. Διαφορές και ομοιότητες*, 2012, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας.

Τσίμας, Π., *Το ημερολόγιο της κρίσης*, 2012, Αθήνα, Εκδόσεις Μεταίχμιο.

Τσουλφίδης, Λ., *Οικονομική Ιστορία της Ελλάδας*, 2011, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας.

Φωτόπουλος, Ν., Εκπαίδευση και κοινωνία στην εποχή της κρίσης, *Ελευθεροτυπία*, 23.10.2011, σελ. 21.

Παράρτημα Α.

ΝΟΜΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘ. 3845

Μέτρα για την εφαρμογή του μηχανισμού στήριξης τηςελληνικής οικονομίας από τα κράτη-μέλη της Ζώνηστου ευρώ και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο.

Άρθρο δεύτερο

Καθορισμός γενικού πλαισίου και εξουσιοδοτήσεις για λήψη μέτρωνεφαρμογής του προγράμματος

1. α. Με προεδρικά διατάγματα, που εκδίδονται ύστερα από πρόταση του Υπουργού Οικονομικών και του κατά περίπτωση αρμόδιου Υπουργού, λαμβάνονται όλα τα ενδεικνυόμενα μέτρα δημοσιονομικής πολιτικής, με τη συμπλήρωση, την κατάργηση ή την τροποποίηση των κειμένων διατάξεων, για την επίτευξη τωνστόχων του προγράμματος του προηγούμενου άρθρου.

β. Με κοινή απόφαση των Υπουργών Οικονομικών και Εσωτερικών, Αποκέντρωσης και Ηλεκτρονικής Διακυβέρνησης, που εκδίδεται μέσα σε ένα μήνα από την έναρξη ισχύος του νόμου αυτού, διενεργείται απογραφή του πάσης φύσεως προσωπικού στο Δημόσιο και τα Ν.Π.Δ.Δ.. Το προσωπικό που απογράφεται λαμβάνει τις πάσης φύσεως τακτικές ή έκτακτες αποδοχές, αποζημιώσεις και με οποιαδήποτε άλλη ονομασία αμοιβές, υποχρεωτικά μέσω τραπεζικού λογαριασμού από Ενιαία Αρχή Πληρωμής που συστήνεται με την απόφαση του προηγούμενου εδαφίου στο Γενικό Λογιστήριο του Κράτους. Με την ίδια απόφαση ρυθμίζεται κάθε αναγκαίο ζήτημα για τη συγκρότηση, οργάνωση και λειτουργία της Ενιαίας Αρχής Πληρωμής, η διαδικασία απογραφής, η ένταξη των αναγκαίων στοιχείων σε ηλεκτρονική βάση δεδομένων, ο χρόνος, ο τρόπος και τα όργανα απογραφής, καθώς και η ημερομηνία έναρξης της καταβολής των πάσης φύσεως αποδοχών, από την Ενιαία Αρχή Πληρωμής. Μετά την οριζόμενη από την ως άνω απόφαση ημερομηνία έναρξης καταβολής των πάσης φύσεως αποδοχών από την Ενιαία Αρχή Πληρωμής μέσω τραπεζικού λογαριασμού, απαγορεύεται καιείναι απολύτως άκυρη η με διαφορετικό τρόπο καταβολή των πάσης φύσεως

αποδοχών και εν γένει αμοιβών του πρώτου εδαφίου προς το προσωπικό του Δημοσίου και των Ν.Π.Δ.Δ.. Με όμοια απόφαση μπορεί να εντάσσεται στο σύστημα της Ενιαίας Αρχής Πληρωμής και το πάσης φύσεως προσωπικό των Ο.Τ.Α. και να ρυθμίζεται κάθε σχετική λεπτομέρεια.

2. Με προεδρικά διατάγματα, που εκδίδονται ύστερα από πρόταση των Υπουργών Οικονομικών, Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης, Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης και του κατά περίπτωση αρμόδιου Υπουργού, λαμβάνονται έκτακτα μέτρα για την προστασία των ασθενέστερων οικονομικών στρωμάτων και των ευπαθών κοινωνικών ομάδων, με στόχο την άμβλυνση των κοινωνικοοικονομικών ανισοτήτων κατά την περίοδο εφαρμογής του προγράμματος του προηγούμενου άρθρου. Ειδικότερα, με τα παραπάνω μέτρα, λαμβάνεται μέριμνα για την αντιμετώπιση των ειδικών αναγκών των φτωχών και ευάλωτων ομάδων του πληθυσμού που διαβιούν υπό μειονεκτικές κοινωνικά συνθήκες, όπως η ανεργία, το γήρας, ο κοινωνικός αποκλεισμός, και η απουσία εισοδήματος.

3. Με προεδρικά διατάγματα, που εκδίδονται ύστερα από πρόταση των Υπουργών Οικονομικών, Οικονομίας, Ανταγωνιστικότητας και Ναυτιλίας και του κατά περίπτωση αρμόδιου Υπουργού, λαμβάνονται έκτακτα μέτρα για τη στήριξη της πραγματικής οικονομίας, την ενίσχυση των μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων, την προστασία των καταναλωτών και την ομαλή λειτουργία των αγορών κατά τη διάρκεια εφαρμογής του προγράμματος του προηγούμενου άρθρου.

4. Κάθε επιδοτούμενος άνεργος λόγω τακτικής ή μακροχρόνιας ανεργίας, δικαιούται «επιταγή επανένταξης στην αγορά εργασίας». Η αξία της ισοδυναμεί με το δικαιούμενο ποσό επιδότησης όπως διαμορφώνεται, μειούμενο κάθε φορά μέχρι τη λήξη της τακτικής ή μακροχρόνιας επιδότησης ανεργίας. Με απόφαση του Υπουργού Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης, μετά από γνώμη του Διοικητικού Συμβουλίου του ΟΑΕΔ, καθορίζεται ο τύπος της «επιταγής επανένταξης στην αγορά εργασίας», η μορφή, το περιεχόμενό της και κάθε άλλη αναγκαία λεπτομέρεια. Με την ίδια ή όμοια απόφαση καταρτίζονται προγράμματα εργασίας που μπορεί να συμπεριλαμβάνουν εκπαίδευση – επαγγελματική κατάρτιση με τα οποία ο ΟΑΕΔ μπορεί να

επιχορηγεί επιχειρήσεις και γενικά εργοδότες του ιδιωτικού τομέα για την πρόσληψη επιδοτούμενων ανέργων, κατόχων της «επιταγής επανένταξης στην αγορά εργασίας». Στην προηγούμενη απόφαση προβλέπεται, μεταξύ άλλων, η μετατροπή της κάθε φορά διαμορφούμενης αξίας της επιταγής επανένταξης στην αγορά εργασίας σε επιχορήγηση του εργοδότη και η θεσμική διασφάλιση για την αποτροπή καταχρηστικών πρακτικών. Επίσης μπορεί να προβλέπεται η συνέχιση της επιχορήγησης του εργοδότη σε ποσοστό επί των ασφαλιστικών εισφορών εργοδοτών και εργαζομένων και η διάρκεια αυτής. Αν ο προσλαμβανόμενος απολυθεί πριν από το χρόνο λήξης του δικαιώματος επιδότησης λαμβάνει το επίδομα ανεργίας για το υπόλοιπο διάστημα.

5. Με στόχο την καταπολέμηση της ανεργίας ατόμων που βρίσκονται κοντά στο όριο συνταξιοδότησης, ο ΟΑΕΔ μπορεί να επιχορηγεί Εταιρείες Προσωρινής Απασχόλησης (Ε.Π.Α.) του άρθρου 20 του ν. 2956/2001 (ΦΕΚ 101 Α'), για την πρόσληψη επιδοτούμενων ή μακροχρόνια ανέργων ηλικίας 55 έως και 64 ετών, για εργασία στο δημόσιο τομέα, όπως αυτός ορίζεται από το άρθρο 51 του ν.1892/1990 (ΦΕΚ 101 Α'), με προγράμματα εργασίας που καταρτίζονται με απόφαση των Υπουργών Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης, Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Ηλεκτρονικής Διακυβέρνησης και Οικονομικών, μετά από γνώμη του Διοικητικού Συμβουλίου του ΟΑΕΔ. Για εργασία στα Ν.Π.Δ.Δ. που εποπτεύονται από το Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, όπως προνοιακά ιδρύματα και Δομές Ψυχικής Υγείας, καθώς και στον ΟΚΑΝΑ, στα Κέντρα Πρόληψης, στο ΚΕΘΕΑ και σε αντίστοιχα ιδρύματα που εποπτεύονται από τους Ο.Τ.Α., η πρόσληψη επιδοτούμενων ή μη επιδοτούμενων ανέργων γίνεται χωρίς να λαμβάνονται υπόψη τα ηλικιακά όρια του προηγούμενου εδαφίου και η μακροχρόνια ανεργία. Στην περίπτωση αυτή η κοινή απόφαση που προβλέπεται στο προηγούμενο εδάφιο συνυπογράφεται και από τον Υπουργό Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης. Με την απόφαση του πρώτου εδαφίου καθορίζονται οι όροι, οι προϋποθέσεις, τα κριτήρια ένταξης, οι ανάγκες των φορέων του δημόσιου τομέα του προηγούμενου εδαφίου, η διάρκεια, το ποσό της επιχορήγησης και κάθε άλλη αναγκαία λεπτομέρεια για την εφαρμογή της παραγράφου αυτής. Το υπολειπόμενο κόστος που προκύπτει από την

αφαίρεση του ποσούεπιχορήγησης του προηγούμενου εδαφίου από συνολικό μισθολογικό και μνημισθολογικό κόστος, καταβάλλεται από τον έμμεσο εργοδότη στον άμεσο. Για την εφαρμογή των προγραμμάτων της παραγράφου αυτής, δεν έχει εφαρμογή παράγραφος (γ) του άρθρου 24 του ν. 2956/2001 (ΦΕΚ 258 Α') για μια τριετία από την έναρξη ισχύος του παρόντος νόμου. Η επιλογή των Ε.Π.Α. του πρώτου εδαφίου της παραγράφου αυτής γίνεται από τον ΟΑΕΔ, σύμφωνα με τις διατάξεις περί κρατικών προμηθειών και η αμοιβή τους βαρύνει τον προϋπολογισμό του ΟΑΕΔ.

6. Άνεργοι εγγεγραμμένοι στον ΟΑΕΔ ηλικίας μέχρι 24 ετών δύνανται να εργαστούν σε ιδιωτικές επιχειρήσεις και γενικά εργοδότες, συνάπτοντας σύμβαση απόκτησης εργασιακής εμπειρίας διάρκειας μέχρι 12 μηνών. Κατά τη διάρκεια της σύμβασης αυτής οι ακαθάριστες αποδοχές τους αντιστοιχούν στο 80% του κατώτατου βασικού μισθού ή βασικού ημερομισθίου όπως ορίζεται κάθε φορά από την Εθνική Γενική Συλλογική Σύμβαση Εργασίας και ασφαρίζονται στους κλάδους σύνταξης, ασθένειας σε είδος και επαγγελματικού κινδύνου του ΙΚΑ-ΕΤΑΜ, ενώ οισχετικές ασφαλιστικές εισφορές αποδίδονται στο ΙΚΑ-ΕΤΑΜ από τον ΟΑΕΔ. Μετά το πέρας της σύμβασης αυτής είναι δυνατή η συνέχιση της απασχόλησής τους και η ένταξη σε προγράμματα του ΟΑΕΔ, εφόσον η σύμβαση απόκτησης εργασιακής εμπειρίας μετατραπεί σε σύμβαση εργασίας. Με απόφαση του Υπουργού Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης, μετά από γνώμη του Διοικητικού Συμβουλίου του ΟΑΕΔ μπορεί να καθορίζονται οι όροι, οι προϋποθέσεις και κάθε αναγκαία λεπτομέρεια για την εφαρμογή του παρόντος άρθρου.

7. Οι όροι των Ομοιοεπαγγελματικών και Επιχειρησιακών Συμβάσεων Εργασίας μπορούν να αποκλίνουν έναντι των αντίστοιχων όρων Κλαδικών Συμβάσεων Εργασίας, καθώς και των Εθνικών Γενικών Συλλογικών Συμβάσεων Εργασίας και οι όροι των Κλαδικών Συμβάσεων Εργασίας μπορούν να αποκλίνουν έναντι των αντίστοιχων όρων Εθνικών Γενικών Συλλογικών Συμβάσεων Εργασίας. Με απόφαση του Υπουργού Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης μπορεί να ρυθμίζεται κάθε αναγκαία λεπτομέρεια για την εφαρμογή των διατάξεων της παραγράφου αυτής.

8. Ασφαλισμένοι του ΟΑΕΕ, ηλικίας άνω των 30 και μέχρι 65 ετών, που διέκοψαν την άσκηση του επαγγέλματός τους, καλύπτονται για παροχές ασθένειας σε είδος

(ιατροφαρμακευτική και νοσοκομειακή περίθαλψη) από τον Κλάδο Υγείας του Οργανισμού για δύο (2) χρόνια από τη διακοπή της ασφάλισης, εφόσον συντρέχουν οι ακόλουθες προϋποθέσεις: α. Έχουν πραγματοποιήσει στην ασφάλιση οποιουδήποτε ασφαλιστικού οργανισμού εξακόσιες (600) ημέρες εργασίας ή δύο (2) χρόνια.

Το κατώτατο όριο των εξακοσίων (600) ημερών εργασίας ή των δύο (2) ετών αυξάνεται ανά εκατόν είκοσι (120) ημέρες ή τέσσερις (4) μήνες κάθε χρόνο μετά τη συμπλήρωση του τριακοστού (30ού) έτους της ηλικίας και μέχρι τη συμπλήρωση τεσσάρων χιλιάδων πεντακοσίων (4.500) ημερών ή δεκαπέντε (15) ετών ασφάλισης. β. Να μην ασφαρίζονται για οποιονδήποτε λόγο στο Δημόσιο ή σε ασφαλιστικό οργανισμό. Με απόφαση του Υπουργού Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης καθορίζονται τα απαιτούμενα δικαιολογητικά, καθώς και κάθε αναγκαία λεπτομέρεια για την εφαρμογή των ρυθμίσεων του παρόντος άρθρου. 9. Με προεδρικά διατάγματα, που εκδίδονται ύστερα από πρόταση των Υπουργών Οικονομικών και Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης, μετά από διαβούλευση με τους κοινωνικούς εταίρους και στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Κοινοτικού Δικαίου, για τις ανάγκες εφαρμογής του προγράμματος του προηγούμενου άρθρου ρυθμίζονται θέματα που αφορούν: α) τη διαδικασία προσφυγής στον Οργανισμό Μεσολάβησης και Διαιτησίας, β) την αύξηση του ορίου απολύσεων, στις περιπτώσεις ομαδικών απολύσεων, γ) τον καθορισμό του ύψους και τον τρόπο καταβολής της αποζημίωσης του απολυομένου, δ) τα μέτρα αποτροπής απολύσεων εργαζομένων μεγάλης ηλικίας που βρίσκονται στο στάδιο πριν τη συνταξιοδότησή τους, ανεξάρτητα αν πρόκειται για ομαδικές απολύσεις ή μεμονωμένες, ε) τον καθορισμό των όρων απασχόλησης και το κατώτατο ημερομίσθιο των νέων ηλικίας κάτω των 25 ετών που εισέρχονται στην αγορά εργασίας για πρώτη φορά, στ) τον καθορισμό των εν γένει όρων απασχόλησης και ασφάλισης των απασχολούμενων σε συμβάσεις μαθητείας, η διάρκεια των οποίων δεν μπορεί να είναι ανώτερη του έτους, ζ) τον καθορισμό της ανώτατης διάρκειας των συμβάσεων ορισμένου χρόνου.

10. Με κοινή απόφαση των Υπουργών Οικονομικών και Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης μπορεί να αναστέλλεται η αποπληρωμή δανείων που έχουν συναφθεί με τον Οργανισμό Εργατικής Κατοικίας για την αγορά ή

μίσθωση κατοικίας και να επαναρυθμίζονται οι όροι πληρωμής των δανείων αυτών.

11. Με απόφαση του Υπουργού Οικονομικών μπορεί να ρυθμίζονται τα σχετικά με την αποπληρωμή των στεγαστικών και άλλων συναφών δανείων που έχουν χορηγηθεί από το Ταμείο Παρακαταθηκών και Δανείων (Τ.Π.Δ.), να διευρύνεται ο κύκλος των δικαιούχων για τη λήψη δανείων από το Τ.Π.Δ. με την ένταξη εργαζομένων του ευρύτερου δημόσιου τομέα και να οργανώνονται προγράμματα του Τ.Π.Δ. για την αναχρηματοδότηση στεγαστικών και άλλων συναφών δανείων που έχουν λάβει από άλλα πιστωτικά ιδρύματα δικαιούχοι δανειοδότησης από το Τ.Π.Δ..

12. Με τα προεδρικά διατάγματα των προηγούμενων παραγράφων μπορεί να παρέχεται περαιτέρω εξουσιοδότηση, προκειμένου θέματα τεχνικού ή λεπτομερειακού χαρακτήρα να ρυθμίζονται με υπουργικές αποφάσεις. Με τέτοιες υπουργικές αποφάσεις μπορεί να θεσπίζονται και οι αναγκαίες αγορανομικές διατάξεις. Τα προεδρικά διατάγματα των προηγούμενων παραγράφων μπορεί να προβλέπουν τις ανάλογες και αναγκαίες διοικητικές κυρώσεις και πρόστιμα για την περίπτωση παραβίασης των διατάξεων που θεσπίζουν και εκδίδονται εντός των χρονικών πλαισίων εφαρμογής και σύμφωνα με τις προβλέψεις του προγράμματος του προηγούμενου άρθρου μέχρι 31.12.2010

Παράρτημα Β.

ΝΟΜΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘ. 3845

Μέτρα για την εφαρμογή του μηχανισμού στήριξης της ελληνικής οικονομίας από τα κράτη-μέλη της Ζώνης του ευρώ και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο.

Άρθρο τρίτο

Μέτρα για τη μείωση των δημόσιων δαπανών

1. Τα πάσης φύσεως επιδόματα, αποζημιώσεις και αμοιβές γενικά, καθώς και τα με οποιαδήποτε άλλη ονομασία οριζόμενα και από οποιαδήποτε γενική ή ειδική διάταξη προβλεπόμενα των λειτουργιών και υπαλλήλων των φορέων της παραγράφου 2 του άρθρου 1 του ν. 3833/2010 (ΦΕΚ 40 Α'), καθώς και τα έξοδα παράστασης των προσώπων που υπάγονται στο πεδίο εφαρμογής της παραγράφου 1 του ίδιου άρθρου και νόμου, μειώνονται κατά ποσοστό οκτώ τοις εκατό (8%).
2. Από τη μείωση της προηγούμενης παραγράφου εξαιρούνται τα επιδόματα που προβλέπονται στην παράγραφο 3 του άρθρου 1 του ν. 3833/2010, όπως τροποποιήθηκε και ισχύει.
3. Στο προσωπικό με σχέση εργασίας ιδιωτικού δικαίου της παραγράφου 2 του άρθρου 1 του ν. 3833/2010, στο οποίο δεν εφαρμόζονται οι διατάξεις του ν. 3205/2003, εξαιρούνται από τη μείωση που προβλέπεται στην παράγραφο 1, τα επιδόματα που συνδέονται με την οικογενειακή κατάσταση ή την υπηρεσιακή εξέλιξη, καθώς και τα συνδεόμενα με το ανθυγιεινό ή επικίνδυνο της εργασίας τους ή με το μεταπτυχιακό τίτλο σπουδών τους. Αν στο ανωτέρω προσωπικό δεν καταβάλλονται επιδόματα, αποζημιώσεις ή αμοιβές κατά την έννοια της παραγράφου 1, οι πάσης φύσεως αποδοχές μειώνονται κατά τρία τοις εκατό (3%).
4. Οι πάσης φύσεως τακτικές αποδοχές, επιδόματα, αποζημιώσεις και αμοιβές γενικά, καθώς και τα με οποιαδήποτε άλλη ονομασία οριζόμενα και από οποιαδήποτε γενική ή ειδική διάταξη ή ρήτρα ή όρο συλλογικής σύμβασης

εργασίας, ή διαιτητική απόφαση, ή με ατομική σύμβαση εργασίας ή συμφωνία προβλεπόμενα, των εργαζομένων χωρίς εξαίρεση στους φορείς του πρώτουεδαφίου της παραγράφου 5 του άρθρου 1 του ν. 3833/2010, όπως τροποποιήθηκε και ισχύει, μειώνονται κατά ποσοστό τρία τοις εκατό (3%). Από τη μείωση του προηγούμενου εδαφίου εξαιρούνται τα επιδόματα που συνδέονται με την οικογενειακή κατάσταση ή την υπηρεσιακή εξέλιξη, καθώς και τα συνδεδεμένα με το ανθυγιεινό ή επικίνδυνο της εργασίας τους και τομεταπτυχιακό τίτλο σπουδών τους.

5. Οι διατάξεις της προηγούμενης παραγράφου έχουν εφαρμογή και για τα αιρετά όργανα Ο.Τ.Α., τους διοικητές, υποδιοικητές, προέδρους, αντιπροέδρους των Ν.Π.Δ.Δ., τους προέδρους, αντιπροέδρους και τα μέλη των ανεξάρτητων διοικητικών αρχών, καθώς και τους προέδρους, αντιπροέδρους, διευθύνοντες συμβούλους και εκτελεστικά μέλη διοικητικών συμβουλίων των Ν.Π.Ι.Δ. που ανήκουν στο Κράτος, σε Ν.Π.Δ.Δ. ή σε Ο.Τ.Α. ή επιχορηγούνται τακτικά από τον Κρατικό Προϋπολογισμό σε ποσοστό τουλάχιστον πενήντα τοις εκατό (50%) του προϋπολογισμού τους ή είναι δημόσιες επιχειρήσεις κατά την έννοια των παραγράφων 1, 2 και 3 του άρθρου 1 του ν. 3429/2005.

6. Τα επιδόματα εορτών Χριστουγέννων, Πάσχα και αδείας που προβλέπονται από οποιαδήποτε γενική ή ειδική διάταξη ή ρήτρα ή όρο συλλογικής σύμβασης εργασίας, διαιτητική απόφαση ή με ατομική σύμβαση εργασίας ή συμφωνία, για λειτουργούς, υπαλλήλους και μισθωτούς που υπάγονται στο πεδίο εφαρμογής των παραγράφων 1 έως και 4, καθώς και για τα πρόσωπα που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της παραγράφου 5, καθορίζονται ως εξής: α) Το επίδομα εορτών Χριστουγέννων σε πεντακόσια (500) ευρώ. β) Το επίδομα εορτών Πάσχα σε διακόσια πενήντα (250) ευρώ. γ) Το επίδομα αδείας, σε διακόσια πενήντα (250) ευρώ. Τα επιδόματα του προηγούμενου εδαφίου καταβάλλονται εφόσον οι πάσης φύσεως τακτικές αποδοχές, επιδόματα και αμοιβές, συμπεριλαμβανομένων και των επιδομάτων του προηγούμενου εδαφίου, δεν υπερβαίνουν κατά μήνα, υπολογιζόμενες σε δωδεκάμηνη βάση, τα τρεις χιλιάδες (3.000) ευρώ. Αν με την καταβολή των επιδομάτων του πρώτου εδαφίου της παραγράφου αυτής, οι πάσης φύσεως τακτικές αποδοχές, επιδόματα και αμοιβές

υπερβαίνουν το ύψος αυτό, τα επιδόματα του πρώτου εδαφίου της παραγράφου αυτής καταβάλλονται μέχρι τουορίου των τριών χιλιάδων (3.000) ευρώ, με ανάλογη μείωσή τους.

7. Οι διατάξεις της παραγράφου 8 του άρθρου 1 του ν. 3833/2010 εφαρμόζονται και για το πεδίο εφαρμογής των διατάξεων των προηγούμενων παραγράφων του άρθρου αυτού.

8. Οι διατάξεις των προηγούμενων παραγράφων κασιχύουν κάθε γενικής ή ειδικής διάταξης ή ρήτρας ή όρου συλλογικής σύμβασης εργασίας, διαιτητικής απόφασης ή ατομικής σύμβασης εργασίας ή συμφωνίας.

9. Με απόφαση του Υπουργού Οικονομικών και κατά περίπτωση με κοινή απόφαση των Υπουργών Οικονομικών και Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης, καθορίζεται ο χρόνος καταβολής των επιδομάτων εορτών Χριστουγέννων και Πάσχα και του επιδόματος αδειίας και ρυθμίζεται κάθε αναγκαία λεπτομέρεια για την εφαρμογή των διατάξεων των παραγράφων 6 και 10 έως και 14 του άρθρου αυτού.

10. Τα επιδόματα εορτών Χριστουγέννων και Πάσχα και το επίδομα αδειίας που προβλέπονται από οποιαδήποτε γενική ή ειδική διάταξη νόμου ή κανονιστικής πράξης για τους συνταξιούχους και βοηθηματούχους όλων των φορέων κύριας ασφάλισης, με εξαίρεση τους συνταξιούχους του Ο.Γ.Α., χορηγούνται εφόσον ο δικαιούχος έχει υπερβεί το 60ό έτος της ηλικίας του και το ύψος τους καθορίζεται ως εξής: α) Το επίδομα εορτών Χριστουγέννων, στο ποσό των τετρακοσίων (400) ευρώ. β) Το επίδομα εορτών Πάσχα, στο ποσό των διακοσίων (200) ευρώ. γ) Το επίδομα αδειίας, στο ποσό των διακοσίων (200) ευρώ.

11. Από το όριο ηλικίας που προβλέπεται στην προηγούμενη παράγραφο εξαιρούνται όσοι εξ ιδίου δικαιώματος λαμβάνουν σύνταξη λόγω αναπηρίας ή με το καθεστώς των βαρέων και ανθυγιεινών ή των οικοδομικών επαγγελμάτων, καθώς και οι δικαιούχοι εκ μεταβιβάσεως, εφόσον οι τελευταίοι: α) είναι δικαιούχοι λόγω θανάτου συζύγου, ή β) δεν έχουν υπερβεί το 18ο έτος ή αν σπουδάζουν, το 24ο έτος της ηλικίας τους, ή γ) είναι ανίκανοι για άσκηση οποιουδήποτε βιοποριστικού επαγγέλματος σε ποσοστό μεγαλύτερο του 67%.

12. Αν καταβάλλονται στο ίδιο πρόσωπο δύο κύριες συντάξεις από οποιονδήποτε ασφαλιστικό φορέα κύριας ασφάλισης, τα επιδόματα της παραγράφου 10 καταβάλλονται μόνο από τον φορέα που καταβάλλει την μεγαλύτερη σύνταξη.

13. Αν στη σύνταξη συντρέχουν περισσότεροι του ενός δικαιούχοι εκ μεταβιβάσεως, το ποσό των επιδομάτων επιμερίζεται αναλόγως στα συνδικαιούχα πρόσωπα.

14. Τα επιδόματα της παραγράφου 10 δεν καταβάλλονται, εφόσον οι καταβαλλόμενες συντάξεις, συμπεριλαμβανομένων και των επιδομάτων της παραγράφου 10, υπολογιζόμενες σε δωδεκάμηνη βάση υπερβαίνουν κατά μήνα, τα δύο χιλιάδες πεντακόσια (2.500) ευρώ. Αν με την καταβολή των επιδομάτων της παραγράφου 10, οι καταβαλλόμενες συντάξεις υπερβαίνουν το ύψος αυτό, τα επιδόματα της παραγράφου 10 καταβάλλονται μέχρι του ορίου των δύο χιλιάδων πεντακοσίων (2.500) ευρώ, με ανάλογη μείωσή τους.

15. Με κοινή απόφαση των Υπουργών Οικονομικών και Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης, ρυθμίζεται κάθε αναγκαίο ζήτημα για την εφαρμογή των παραγράφων 10 έως και 14 του άρθρου αυτού.

16. Η καταβολή της δεύτερης δόσης της οικονομικής ενίσχυσης του άρθρου 1 του ν. 3808/2009 (ΦΕΚ 227 Α'), όπως προβλέπεται στην παράγραφο 5 του ιδίου άρθρου και νόμου, αναστέλλεται. Ο προσδιορισμός του χρόνου καταβολής της δόσης αυτής, καθορίζεται με απόφαση του Υπουργού Οικονομικών. Με κοινή απόφαση του Υπουργού Οικονομικών και του κατά περίπτωση αρμόδιου Υπουργού μπορεί να αναπροσαρμόζονται τα επιδόματα κινδύνου που προβλέπονται από τις κείμενες διατάξεις.